

Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt

Jämställdhetsarbete i skolan

Gun-Marie Frånberg

*Rapport XI
från Delegationen för jämställdhet i skolan*

Stockholm 2010

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2010:83

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-598 191 91
Ordertel: 08-598 191 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen (SB PM 2003:2, reviderad 2009-05-02)
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice.

Tryckt av Elanders Sverige AB
Stockholm 2010

ISBN 978-91-38-23473-0
ISSN 0375-250X

Förord

I denna rapport presenteras och analyseras aktuella projekt, metoder och insatser för att främja jämställdhet i skolan från drygt 50 kommuner. Här framhålls bland annat att det är viktigt att lärare har kunskaper om förändringsarbete för att främja jämställdhet och även vikten av att ämnesinnehållet genomsyras av ett jämställdhetsperspektiv. Rapporten avslutas med rekommendationer rörande genus och jämställdhet i lärarutbildningen samt med en beskrivning av några lämpliga steg i en modell för jämställdhetsarbete i skolorna. Rapporten är författad av professor Gun-Marie Frånberg, som är verksam vid Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap vid Umeå universitet.

Rapporten ingår i en serie av forskarrapporter från DEJA. Syftet med DEJA:s forskarrapporter är att bidra med ny kunskap samt sammanställa och sprida kunskap och därigenom stimulera diskussionen om jämställdhet och genus i skolan. Författarna står själva för innehållet i rapporterna.

Ytterligare information om vår delegation finns på webbplatsen www.jamstalldhetiskolan.se.

DEJA – Delegationen för jämställdhet i skolan (U 2008:08)

Anna Ekström
Ordförande

I DEJA:s rapportserie har tidigare publicerats:

Rapport	Titel
I	<i>Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia</i> (SOU 2010:10)
II	<i>Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhälls- kunskap</i> (SOU 2010:33)
III	<i>Kunskap som befrielse? En metaanalys av svensk forskning om jämställdhet och skola 1969–2009</i> (SOU 2010:35)
IV	<i>Svensk forskning om jämställdhet och skola 1969–2009. En bibliografi</i> (SOU 2010:36)
V	<i>Könsskillnader i skolprestationer – idéer om orsaker</i> (SOU 2010:51)
VI	<i>Biologiska faktorer och könsskillnader i skolresultat</i> (SOU 2010:52)
VII	<i>Pojkar och skolan: Ett bakgrundsmaterial om ”pojkekrisen”</i> (SOU 2010:53)
VIII	<i>Barns perspektiv på jämställdhet i skola</i> (SOU 2010:66)
IX	<i>Pojkars och flickors psykiska hälsa i skolan: en kunskapsöversikt</i> (SOU 2010:79)
X	<i>Skolan och ungdomars psykosociala hälsa</i> SOU (2010:80)

Innehåll

I. Om innehållet	7
II. Uppdragsbeskrivning.....	9
III. Teoretisk referensram.....	11
Utvärderingsansats.....	11
Definitioner av begrepp	14
IV. Beskrivning av det insamlade materialet.....	21
Sammanställning.....	21
Enkäter till förvaltningschefer för grundskola respektive gymnasieskola	24
Enkäter till skolledare, lärare eller genuspedagoger	24
Skolverksprojekt som erhållit utvecklingsmedel.....	25
Skolprojekt som finansierats av Sveriges Kommuner och Landsting	25
Beskrivning av insatser för att främja jämställdhetsarbete	26
V. Analys av det insamlade materialet i relation till teorier	47
Kompetenshöjning av personal	48
Kompetenshöjning för elever	51
Förändring av attityder	52
Kortsiktiga insatser	54
Materialproduktion	54
Genuspedagogens betydelse	54

Initiativtagarens betydelse	55
Kartläggningar	56
Att bryta könsbundna val av utbildning	57
Att införa ett redan färdigt program	57
Att undervisa genusmedvetet	58
Att arbeta med likabehandlingsplanen	59
Att granska läromedel	60
Avslutande reflektion.....	60
VI. Reflektioner om effekter av insatserna	63
Att bryta mönster.....	63
Reflektioner om insatserna utifrån olika forskningsperspektiv	65
Lärarytbildningens betydelse.....	67
VII. Slutsatser.....	71
VIII. Rekommendationer	73
Utbildning.....	73
Modell för jämställdhetsarbete	74
Praktiska exempel på några jämställdhetsarbeten.....	75
Referenser.....	77
Länkar	79
BILAGA.....	81

I. Om innehållet

Denna utvärdering har genomförts under vårterminen år 2010 på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan (DEJA). Det material som utvärderats har samlats in genom webbenkäter¹ som riktats till skolchefer samt till skolledare i olika kommuner i landet. Dessutom har ett material, som består av 32 redovisade projekt om jämställdhet, som Skolverket finansierat ingått i utvärderingen. Slutligen ingår olika Skolprojekt som Sveriges Kommuner och Lands-ting finansierat. Materialet, som alltså består av fyra olika under-sökningar, har sammanställts², kategoriserats samt analyserats utifrån teoriorienterad utvärderingsmetod.

I inledningskapitlet beskrivs först uppdraget som formulerats i dialog med DEJA. Därefter beskrivs de syften och frågeställningar som utvärderingen utgått ifrån. I kapitel två redovisas det teoretiska ramverk som utgör grunden för utvärderingen. I kapitel tre presenteras hela materialet sammanfattande. I det fjärde kapitlet analyseras de olika insatserna och värderas i relation till de teoretiska analysbegrepp som valts för att kunna fånga det unika och generella i de beskrivna metoderna. I ett avslutande kapitel diskuteras effekterna av de i studien ingående projekten. Även reflektioner om skolans uppdrag vad gäller jämställdhet ur ett demokratiskt perspektiv presenteras. Därutöver diskuteras och problematiseras pedagogiska frågor om skolans möjligheter att förändra strukturer generellt och vad gäller skolans jämställdhetsarbete mer specifikt. Vilka problem och förväntningar möter förändringsagenter i skolans verksamhet? Hur ska teorier, politiska ambitioner och beslut omsättas i praktiken? Vilka hinder för förändringsarbete kan vi urskilja? Vilka möjligheter till förändring finns?

---

¹ Universitetsadjunkt Dag Österlund har utformat webbenkäterna utifrån de frågor jag formulerat.

² Universitetsadjunkt Siv Johansson har sorterat och sammanställt det insamlade materialet utifrån olika kriterier som jag föreslagit.

II. Uppdragsbeskrivning

Delegationen för jämställdhet i skolan (DEJA) har tilldelat mig ett uppdrag som innebär att utvärdera olika insatser och metoder som används i skolor för att öka jämställdhet. Denna rapport är ett resultat av denna utvärdering.

De uppdrag som skolorna har att förhålla sig till formuleras i gällande läroplaner och beskrivs i relation till skolans uppdrag om att främja demokratiska förhållningssätt för att därigenom stärka skolans värdegrund, och där frågor om jämställdhet lyfts fram som grundläggande värden. I den skollag som är under utarbetande framgår att uppdraget att verka för jämställdhet i skolan kommer att förstärkas (Ds 2009:25).³ I läroplanen för gymnasiet formuleras jämställdhetsmålet sålunda:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan ska gestalta och förmedla.⁴

I läroplanen för förskoleklass, grundskola och fritidshem framgår tydligt att skolans uppdrag är omfattande:

Skolan ska aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. Det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts och bedöms i skolan och de krav och förväntningar som ställs på dem bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt. Skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmönster. Den ska ge utrymme för eleverna att pröva och utveckla förmåga och intresse oberoende av könstillhörighet.⁵

Förutom läroplanerna är diskrimineringslagen också styrande för skolans jämställdhetsarbete (SFS 2008: 567).

Det uppdrag som denna rapport beskriver återfinns även bland kommittédirektiven för DEJA:

att sammanställa och utvärdera metoder för att bryta traditionella könsmönster och könsroller.

Inom ramen för uppdraget ska dels valda begrepp, som har betydelse för och som används inom detta område, definieras.

³ Den nya skollagen träder i kraft år 2011.

⁴ Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94.

⁵ Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet Lpo 94.

Därutöver ska en sammanställning av det insamlade materialet beskrivas och kategoriseras. Slutligen ska de metoder och insatser som redovisas av skolor och kommuner utvärderas.

Tidsramen för uppdraget har fastställts till tre månader och detta faktum utgör en yttre begränsande faktor för uppdragets omfattning. Den andra begränsande faktorn utgörs av det material som kunnat samlas in via enkäter och projektredovisningar. Det är inte möjligt att bedöma huruvida de redovisningar som jag haft tillgång till utgör ett representativt urval av vad som faktiskt sker i den praktiska verkligheten. Därför ska denna redovisning ses som exempel på olika typer av projekt, metoder och insatser som genomförs i skolan och inte tolkas som en redogörelse av en helhetsbild av det arbete som görs i skolans vardag.

III. Teoretisk referensram

Utvärderingsansats

Föreliggande undersökning utgår från begreppet *Teoriorienterad utvärdering*. Denna utvärderingsmetod har sitt ursprung i Urban Dahllöfs utbildningsforskning och ramfaktormodellen (1967). Teoribaserad utvärdering, som den benämns ibland, växte fram under 1970-talet som en reaktion mot då rådande, ofta produktinriktade, utvärderingsmodeller. Kritiken betonade bland annat att de förhärskande modellerna ofta utgick från samma grundläggande ideologi, individualpsykologi och utifrån principer om valfrihet. Ambitionen hos den teoribaserade modellen är att höja utvärderingen till en kritiskt, vetenskaplig nivå i syfte att beskriva, analysera och tolka, men också förklara utvärderingens resultat i relation till dess kontext. Inom den teoribaserade utvärderingsansatsen formuleras en kritisk referensram med syfte att tydliggöra utifrån vilket perspektiv utvärderingens objekt ska förstås och förklaras (Franke-Wikberg & Lundgren, 1980).

Referensramen avser alltså att belysa de i denna utvärdering redovisade metoderna i ett socialt, tidsmässigt och utbildningsmässigt sammanhang. Syftet är att ringa in och avgränsa utvärderingsobjektet och att klargöra innebörden i det som utvärderas inom ramen för dess omgivande sammanhang; dess kontext. Därigenom analyseras och värderas resultaten inte bara i relation till mål och process utan också till referens-ramens perspektiv. Referensramen fungerar som:

- raster för tolkning vid analys av insamlade data
- en varudeklaration genom att utvärderingens tolkningsperspektiv är explicit formulerat.

Den valda referensramen har inte grundats i någon etablerad teori, utan har utvecklats, förändrats och modifierats under den pågående empiriska undersökningen. Ansatsen kan närmast beskrivas som teorigenererande.

Eftersom utvärderingen studerar specifika fenomen ges ökade möjligheter till analys, tolkning och generalisering i ett vidare sammanhang eftersom det är möjligt att göra jämförelser mellan de i denna studien beskrivna insatserna för att främja jämställdhet.

Enligt forskare har den teoribaserade utvärderingen potential att

- bidra till samhällsvetenskaplig kunskap
- bistå i policyfrågor
- identifiera problem
- avslöja oväntade effekter
- specificera intervenerande variabler som kan påverka utfallet (Franke-Wikberg & Lundgren, 1980).

Teoribaserad utvärdering i svensk tappning utgår alltså från forskarens val av teoretisk referensram. Referensramen utvecklas i en ömsesidig relation till empirin och det fenomen som studeras genom att den valda referensramen används för att kontextualisera materialet. Forskaren har möjlighet att vid analysen omformulera och bearbeta ramen. Den bearbetade referensramen kan slutligen ingå som en del av utvärderingens resultat.

Utvärderingen grundas alltså i kunskaper om de fenomen som ska utvärderas. Däremot kan inte målen för de metoder för förändring som utvärderas tas för givna och därför inte heller utgöra en utgångspunkt. Målen måste också granskas eftersom de är en del av den faktiska implementeringen. Diskrepansen mellan metodernas mål och deras faktiska effekter kan diskuteras utifrån den teoretiska referensramen. Basen för utvärderingen av en specifik metod omfattar kunskaper om metoden som finns att tillgå samt uppfattningar och antaganden som metoden är uttryck för. För att sedan kunna klargöra resultatet måste det relateras till förutsättningarna och processen.

Arbetet har inletts med att försöka skissera konturerna till en referensram för det som ska utvärderas. I denna utvärdering ska olika begrepp som använts som analytiska verktyg definieras inledningsvis. Dessa begrepp utgör alltså referensram. Den kan dock uttryckas på olika sätt: som en teoretisk reflektion, som kontextualisering eller som tolkningsram. Syftet är att skaffa sig redskap för förståelse och förklaring av det som ska utvärderas. En inledande fråga är: Vilka är de grundläggande problem som ska lösas genom att arbeta i enlighet med de aktuella metoderna för att främja jämställdhet? Genom att anlägga ett makroperspektiv och utifrån detta betrakta åtgärderna är det möjligt att ringa in det som är föremål för utvärderingen. Det forskarna behöver klargöra är till exempel: Vilken kontextuell innebörd tilldelar vi det objekt som ska utvärderas?

För att få struktur i skisserandet av referensramen kan två kombinerade *tänkelinjer* vara till hjälp. Den ena bygger på nivå-tänkande och omfattar tre analysnivåer: makro (samhälle/skola), medium ([den pedagogiska] praktiken) och slutligen mikronivå (utfall på individnivå). De högre nivåerna kommer att vara styrande för de ”lägre” nivåerna.

Den andra tankelinjen tar hänsyn till begreppen ”förutsättningar”, ”process” och ”resultat”. Utvärderingen fokuseras på

- a) vilka yttre, samhälleliga och vilka inre skolmässiga förutsättningar som gäller för att kunna genomföra dessa insatser,
- b) hur processen gestaltar sig och
- c) vilka tänkbara effekter de resulterar i under rådande förutsättningar.

Det som den teoriinriktade ansatsen tar hänsyn till i utvärderingen är alltså bland annat de redovisade insatsernas förutsättningar, process och resultat.

I denna utvärderingsstudie har *förutsättningarna* för att metoderna ska kunna implementeras kunnat fångas med hjälp av den beskrivning som görs av de problem som ska avhjälpas. Även analysens resultat utgör en beskrivning av förutsättningarna, eftersom den ger kunskaper om insatsernas tänkta mål och innehåll.

Processen skildras i huvudsak med hjälp av den beskrivning som görs av insatsernas genomförande.

Resultatet analyseras, förklaras, förstås och tolkas utifrån referensramen, de kartlagda förutsättningarna och processen, det vill säga själva genomförandet.

Som nämndes inledningsvis brukar teoriinriktad utvärdering ibland benämnas teorigenererande utvärdering, något som egentligen täcker syftet med utvärderingsprocessen i sin helhet. Utvärderingen kan utveckla en teori om till exempel förutsättningar för förändring och skolans relativa möjligheter att bidra till denna. Utvärderingen ger ett underlag för en grundläggande diskussion om det som är i fokus för studien. Det kan till exempel visa sig att det som faktiskt sker i skolans vardagspraktik är något helt annat än det som var tänkt att ske! Frågan är bara hur det ska förklaras och förstås.

Definitioner av begrepp

En utförlig begreppsanalys ska inte genomföras inom ramen för denna rapport. Några för redovisningen centrala begrepp har dock valts ut och beskrivits, för att analysen av och resonemangen om det empiriska materialet ska framstå som förståeliga. Det är i relation till dessa definitioner som diskussionen av de redovisade projektens och insatsernas effekter har utvärderats. De projekt, metoder och insatser som redovisas använder olika begrepp i sina beskrivningar. Det handlar om begrepp som värdegrund, demokrati, livskunskap och jämställdhet utan att begreppen är närmare definierade. Därför är det svårt att bedöma hur väl förankrade och genomtänkta de olika begreppen är och vad som exakt avses i redovisningarna. Eftersom webbenkäterna efterfrågade metoder, insatser och projekt som genomförs i kommuner och skolor för att främja jämställdhet har dock en avgränsning därigenom skett. De projekt som redovisas via Skolverket har i vissa fall även haft andra och vidare mål än att öka jämställdheten, något som inte kunnat medtas i utvärderingen.

De begrepp som kommer att beskrivas i det följande är a) genus, b) jämställdhet och c) förändring. De ska ses som vägledande framställningar och inte som uttömmande beskrivningar. Under varje rubrik kommer även andra begrepp som har betydelse för denna analys att beskrivas. Vi inleder med begreppet genus.

a) Genus

Detta begrepp är en översättning av det engelska gender. Begreppet markerar skillnaden mellan biologiskt kön och socialt och kulturellt konstituerat kön. Genom att välja genus som begrepp signaleras uppfattningen om att det handlar om något som är föränderligt (Hedlin, 2006). Forskare menar att genus är socialt konstruerat, vilket innebär att vi skapar föreställningar, normer och förväntningar som är knutna till könet. Några betonar också strukturella eller systematiska aspekter av genus, där genus relateras till maktstrukturer i ett system (Hirdman, 1990). Den kanske viktigaste aspekten av genus tar fasta på det komplexa ”görandet” av kön, det vill säga hur maskulinitet och femininet skapas och åter-skapas i det dagliga livet.

Redan vid födseln påbörjas socialiseringen i relation till kön. Vi tillskriver den nyfödde kraftfullhet och styrka, om det är en son som fötts. Vi talar om för honom att han är duktig och stark. Den nyfödda flickan tillskrivs nätthet och litenhet. Hon får veta att hon är söt och gullig. Detta händer alltså redan under den första timmen av vår levnad. Och det fortsätter sedan livet ut (Gens, 1998).

Vår självbild och vår personlighet formas i ett sociokulturellt rum, i samspelet med vår omvärld. Vi speglar oss konstant i ljuset av de reaktioner våra handlingar får av omvärlden. Enligt den rådande könsstrukturen får pojkar och flickor positiv feedback på olika beteenden och formas följaktligen till att passa in i den strukturen. Det är för att vi är en produkt av genuskontraktet, men det är något som det många gånger är svårt att upptäcka (Hirdman 1990).

Pojkar får i skolan lära sig att de har rätten att komma till tals före flickor och att deras problem är viktigare. Detta manifesteras bland annat av att pojkar upptar två tredjedelar av taltiden i klassrummet och att pedagogen ofta avbryter sin aktivitet med flickorna för att en pojke behöver hjälp. Pojkarna tränas även i egenskaper som ledarskap, initiativförmåga och självständighet. Flickor å andra sidan läser ofta av att deras roll är att vara snälla och lydiga och de tränas i parrelationer, hänsyn, kompromissteknik och språkhantering (Einarsson & Hultman, 2001).

Genusforskning som är ett relativt ungt kunskapsfält har dock genomgått flera grundläggande omvandlingar. Fokus och forskningsfrågor har också varierat över tid (Weiner, 1994; Letherby, 2003). Med utgångspunkt i feministisk kritik av samhällets könsmissiga ojämlikhet ägnades den inledande kvinnoforskningen åt att komplettera den skeva kunskapsbild som var vid handen under 1970-talet. Den typen av kvinnoforskning brukar benämnas tilläggsforskning. Tvärvetenskaplig genusforskning innebär att genus förstås ur många perspektiv. Men trots den dynamik som utmärker tvärvetenskapliga perspektiv, utförs genusforskningen framförallt inom ämnesspecifika discipliner, något som bidragit till att den ämnesmässiga kunskapen förändrats och utvecklats.

Feministisk forskning är både ett kunskapsfält och en politisk rörelse. Feministisk forskning utgörs ofta av en kritisk ansats med maktperspektiv (Lykke, 2009).

Inom skola och utbildning ska könstereotypa genusmönster brytas. Det finns tydliga skrivningar i läroplanen för alla skol-

former om att skolan aktivt ska motverka genussocialiseringen. Det är med andra ord inga små krav som samhället ställer på våra pedagoger och nyckeln till framgång heter som så ofta utbildning och kompetenshöjande insatser. För att kunna genomskåda de maktstrukturer som råder i samhället behöver skolor och arbetslag skaffa sig kunskaper om hur män och kvinnor har det idag, samt kunskap om hur det egna förhållningssättet påverkar andra människors självuppfattning. När det väl är gjort gäller det att synliggöra mönstren i närmiljön, för att sedan aktivt försöka bryta de genusskapande mönster man finner.

Att utgå från ett medvetet förhållningssätt i det vardagliga arbetet i skolan gäller också för arbetet med jämställdhet. Förhållningssätt är dock ett svårfångat begrepp som inte enkelt kan definieras och konkretiseras. Det handlar om olika sätt att förhålla sig till gemensamma grundläggande värden. Det rör sig exempelvis om ett demokratiskt eller professionellt förhållningssätt som ska genomsyra det vardagliga arbetet i alla sammanhang. Dessa synsätt betonar bland annat delaktighet och kritiskt tänkande. Begreppet processinriktat förhållningssätt används ibland och det tar särskilt fasta på progressionen i undervisningen (Frånberg, 2004).

Ett annat sätt att förhålla sig till det pedagogiska uppdraget har att göra med huruvida vi utgår från barnet och den unga människans behov eller från det skolämne vi ska undervisa om, när vi planerar verksamheten (Dewey, 1916).

Att utgå från barnet innebär att det är barnens intressen och behov som är utgångspunkt. Barnen uppfattas vara kompetenta, får utmaningar för att gå vidare i sitt lärande och miljön ses som föränderlig, stimulerande och ger utvecklingsmöjligheter.

När vi planerar med skolämnet som utgångspunkt utgår vi från hur det bäst kan struktureras för att kunna läras in genom att arrangera undervisningssituationen på ett sådant sätt att de enskilda delarna är enkla och tydliga så att de lättare kan läras in.

Båda dessa utgångspunkter kan med fördel inkludera ett genusperspektiv. Genom att utgå från ett genusperspektiv i undervisningen kan skolan bidra till att främja ett mer jämställt samhälle.

I det följande skall begreppet jämställdhet diskuteras.

b) Jämställdhet

Jämställdhet handlar om relationen mellan män och kvinnor, men också om kunskap om de strukturer som gör att män och kvinnor behandlas olika (Wetterberg, 2002). Enligt Hedlin (2006) krävs ett professionellt förhållningssätt som är förankrat i vetenskap och forskning för att kunna arbeta i enlighet med skolans jämställdhetsmål. Jämställdhet är alltså ett kunskapsområde och brist på kunskap försvårar arbetet på så sätt att man inte upptäcker könsmonster som finns i den egna verksamheten. Det är nödvändigt att utgå från teoretiskt grundad kunskap för att veta vad man vill göra, vad man gör och varför.

Ett begrepp som ofta används i dessa sammanhang är jämställdhetsintegrering. Det innebär enligt Europarådet ”(om)organisering, förbättring, utveckling och utvärdering av beslutsprocesser, så att jämställdhetsperspektiv införlivas i allt beslutsfattande, på alla nivåer och i alla steg av processen av de aktörer som normalt sett deltar i beslutsfattandet.”⁶ I Sverige är jämställdhetsintegrering den huvudsakliga strategi som används för att uppnå de jämställdhetspolitiska målen. Jämställdhetsintegrering innebär att beslut inom alla politikområden ska präglas av ett jämställdhetsperspektiv.

Inom utbildningsområdet finns det ett krav på att alla skolor ska upprätta en likabehandlingsplan varje år. Den ska utgå från den egna skolans verkliga, lokala behov. I likabehandlingsplanen ska skolan kartlägga om eleverna erbjuds lika förutsättningar oavsett kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning och funktionsnedsättning. Därefter ska skolan ställa upp utvärderingsbara mål. I målformuleringen ska skolan ange vilka konkreta åtgärder som behövs för att nå dem. I nästkommande års plan ska en redogörelse för hur de planerade åtgärderna har genomförts, ingå.

För att nå framgång i skolans jämställdhetsarbete måste deltagarna reflektera över hur begreppet kvalitet ska tolkas och i relation till vad. Att tala om kvalitet innebär att grunda sina uttalanden på värderingar. Det är alltid en intressent som faller omdömet och som talar i egen sak (Mark, 2007). Om vi talar om kvalitet i jämställdhetsarbete så behöver vi därför fundera över vem som värde-erar arbetet och i relation till vad. Det handlar således sällan om könsneutrala uttalanden när någon bedömer kvalitet i jämställdhetsarbete.

⁶ <http://www.sweden.gov.se/sb/d/3267/a/61275>

c) Förändring

Jämställdhetsarbete handlar om förändring från något till något. Vad är det som ska förändras i verksamheten för att den ska bli mer jämställd? Vem bedömer vad som är viktigt att förändra och hur det ska gå till? Att relatera förändring till ett strukturellt perspektiv innebär att djupt liggande föreställningar och handlingsmönster som tas för givna eftersom de förefaller vara kulturbetingade, blir föremål för ifrågasättanden och synliggörande. Det innebär att förändringar får konsekvenser i ett vidare sammanhang än enbart för enskilda individer.

Förändringar som relateras till ett individperspektiv innebär att tänkesätt, handlingar och vardagsuppfattningar blir satta under lupp. Det kan få som följd att individer blir medvetna om att det för givet tagna inte är absoluta sanningar, en upptäckt som kan vara tillräckligt påfrestande för att generera motstånd.

Det finns ett grundläggande behov av att relatera sig till andra människor. Interaktion betyder alltså att två företeelser står i relation till varandra. Det kan handla om ett samspel, en slags kommunikation människor emellan. Det finns dock många olika former för interaktion. Åsikter och information förmedlas genom interaktion, men den fyller även andra syften. Sociala relationer etableras och aktörerna ges möjlighet att synliggöra och bekräfta sina identiteter. Den ger också möjlighet att utöva social kontroll, makt och dominans (Goffman, 1970).

Social interaktion utgör alltså aktiva handlingar mellan individer eller grupper som påverkar och förändrar handlingar och reaktioner utifrån den interagerande individens handlingar. Det handlar till exempel om tillfällen då människor kopplar mening till en situation, tolkar vad andra säger och handlar utifrån detta. När det gäller förändring av genusstrukturer kommer det också att påverka den sociala interaktionen mellan människor.

Det har visat sig att vissa insatser inom jämställdhetsområdet trots höga ambitioner kan få reproducerande effekter och därigenom också fungera samhällsbevarande (Nordberg, 2005). Innebär då inte jämställdhetsarbete också förändring av de samhällsstrukturer inom vilka ojämställdhet tillåts? Om samhällsförändring ska kunna ske måste det som tas för givet ifrågasättas och inte betraktas som en premiss inom vilken arbetet sker. Därigenom förväntas förändringen vara mer djupgående på så sätt att även samhällskulturen kommer att förändras.

Att arbeta samhällsbevarande, å andra sidan, kan innebära att kvinnor ska anpassas till den rådande manliga normen. Detsamma kan dock också gälla mäns anpassning till kvinnliga normer. Det samhällsförändrande arbetet däremot skulle innebära att nya mönster och normer skapas för båda könen och där bådas erfarenheter tas tillvara.

Enligt Lewins trestegsmodell för förändring måste tidigare inläringar förkastas och bytas ut mot nya för att förändring ska kunna ske (Lewin, 1958). Det är ingen enkel process. Det innebär att de som är involverade allra först måste bli motiverade till förändring. Denna fas bygger på teorin att mänskligt beteende baseras på tidigare lärdomar och kulturella influenser. I den andra fasen måste det som ska förändras identifieras och tydliga mål måste klart beskrivas. I tredje och sista sista fasen gäller det att få förändringen permanent, det vill säga de nya beteendena måste upplevas vanliga och vardagliga för att därigenom nya mellanmänniska förhållanden ska kunna skapas. Det medför även en förändring av självbilden och identiteten. Att bryta traditionella könsnormer är alltså en ganska genomgripande och omstörtande förändring för både män och kvinnor, som får effekter på individ-, institutions- och samhällsnivå.

Begreppen genus, jämställdhet och förändring som diskuterats ovan är utgångspunkter för analysen av det insamlade materialet som ligger till grund för denna rapport. Begreppen kan ses som en tolkningsram och som en teoretisk reflektion över hur de insatser som beskrivs i nästa kapitel ska tolkas och värderas.

Men först en sammanställning och presentation av det insamlade materialet. Det sker i nästa kapitel, kapitel IV.

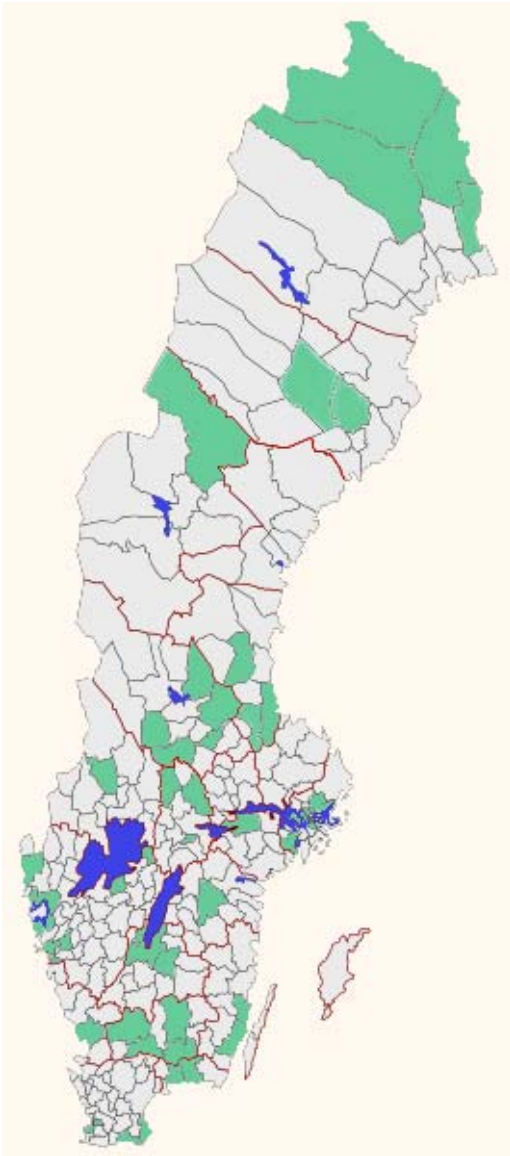
IV. Beskrivning av det insamlade materialet

1. Enkäter till förvaltningschefer för grundskola respektive gymnasieskola.
2. Enkäter till skolledare, lärare eller genuspedagoger.
3. Skolverksprojekt som erhållit utvecklingsmedel för jämställdhetsarbete.
4. Skolprojekt som Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) finansierat.

Sammanställning

Län	Enkät 1	Enkät 2	Skolverket	SKL
01 Stockholm	Södertälje Huddinge	Vallentuna Täby	Ekerö Nacka Stockholm (5)	Stockholm (4)
03 Uppsala				
04 Södermanlands		Eskilstuna (2)		Eskilstuna
05 Östergötlands			Linköping (2)	Östsam
06 Jönköpings	Nässjö	Nässjö		Jönköping (2)
07 Kronobergs	Älmhult Växjö	Tingsryd		Ljungby Växjö (2)
08 Kalmar	Kalmar Västervik	Högsby	Mönsterås	Kalmarsund
09 Gotlands				
10 Blekinge	Karlshamn	Ronneby		
12 Skåne	Simrishamn	Lund	Lund (2) Malmö (2) Ystad	Simrishamn
13 Hallands	Halmstad			Halmstad
14 Västra Götalands	Tanum Götene Fyrbodals Lysekil	Götene Stenungsund	Göteborg (3) Gullspång Lerum (3) Mölnadal Uddevalla	Tjörn
17 Värmlands			Sunne	

Län	Enkät 1	Enkät 2	Skolverket	SKL
18 Örebro	Kumla Lindesberg Hällefors			
19 Västmanlands				
20 Dalarnas	Rättvik Ludvika Säter	Vansbro	Falun (2)	
21 Gävleborgs	Bollnäs	Gävle Bollnäs Sandviken	Gävle Sandviken	
22 Västernorrlands				
23 Jämtlands	Strömsund	Strömsund		
24 Västerbottens	Lycksele		Vindeln	
25 Norrbottens			Kiruna Övertorneå	
Antal Kommuner	23	16	32	10

Fördelning av kommuner som redovisat olika insatser⁷

Kartan till vänster visar vilka kommuner som redovisat att de använder specifika metoder när det gäller arbete med jämställdhet i skolan.

De kommuner som på kartan har fått grön färg ingår således i denna utvärdering. Några av dessa har redovisat flera projekt eller insatser. Det gäller Stockholm, Eskilstuna, Linköping, Lund, Malmö, Göteborg, Lerum, och Falun.

⁷ Gäller hela materialet, det vill säga både enkäter och redovisningar av utvecklingsprojekt.

Enkäter till förvaltningschefer för grundskola respektive gymnasieskola

Den första kontakten för att få information om hur skolor och kommuner arbetar med olika jämställdhetsinsatser, togs med kommunernas förvaltningschefer (motsvarande) under hösten 2009. Mailinformation som bland annat beskriver jämställdhetsdelegationens (DEJA:s) arbete samt ett erbjudande till landets kommuner och dess skolor samt skolenheter att kunna presentera de insatser, projekt och metoder som genomförs i skolan, skickades till förvaltningscheferna i december år 2009 (se bilaga).⁸ Cheferna ombads också att vidarebefordra en länk med en webbenkät till skolenheter, skolledare eller lärare som också erbjöds att beskriva den egna/de egna skolans/ornars arbetet för jämställdhet. (se bilaga). Tidpunkten för enkätundersökningens avslutande sattes till 2010-01-31. Därefter stängdes webbenkäten och därigenom också möjligheter att besvara den.

Sammanlagt har 46 skolchefer/förvaltningschefer besvarat enkäten. Av dessa har 23 meddelat att de inte arbetar utifrån någon specifik metod. Således ingår 23 redovisningar av dessa 46 i denna utvärdering. Av de svar som inkommit framgår det att 253 skolor är involverade i olika typer av insatser som rör jämställdhet.

Enkäter till skolledare, lärare eller genuspedagoger

Sextiosex enkäter besvarades av skolledare, lärare och genuspedagoger. Av dessa har 16 skolenheter redovisat att de arbetar i enlighet med en specifik metod. Likabehandlingsplaner finns dock i alla 66 skolor utom två, där de är underutarbetade.

Vi kan notera att några av de redovisade insatserna även återfinns i skolchefernas redovisningar.

---

⁸ Utskicket har undertecknats av Anna Ekström, DEJA – Delegationen för jämställdhet i skolan och Per-Arne Andersson, Sveriges Kommuner och Landsting.

Skolverksprojekt som erhållit utvecklingsmedel

Skolverket har fått i uppdrag av regeringen att genomföra en rad jämställdhetsinsatser i skolan. Insatserna pågår under 2008–2010 och innebär olika typer av fortbildning för skolpersonal och utvecklingsprojekt riktade mot grund- och gymnasieskola. Som en del av denna satsning har skolor och huvudmän vid tre tillfällen kunnat ansöka om medel för jämställdhetsarbete. De medel som äskats uppgår till cirka 12 miljoner kronor, medan endast 1,75 miljoner kronor har fördelats på olika projekt. Det är 32 projekt som kunnat ta del av medlen och dessa ingår i denna utvärdering. Den dokumentation av jämställdhetsarbetet som gjorts av skolorna har ställts till mitt förfogande.

Dokumentationen av de 32 projekt som erhållit utvecklingsmedel har varit olika till sin karaktär både vad gäller redovisningsmetod samt utförlighet. Några har bifogat grundlig dokumentation med omfattande projektbeskrivningar samt kompletteringar i form av för projektet producerat material. Andra åter har skickat in knapphändiga beskrivningar där det framgår att medlen använts till det ändamål som beskrivits i ansökan. De medel som äskats har använts till att exempelvis köpa in föreläsare, bereda möjlighet för utbildning av personal, personalkostnader och för att producera alternativt införskaffa material och utrustning till verksamheten. Generellt sett är inte summorna som tilldelats skolorna speciellt höga. Det rör sig om summor mellan 10 000 upp till 200 000 kronor. De flesta har äskat projektmedel om cirka 30 000–40 000 kronor.

Skolprojekt som finansierats av Sveriges Kommuner och Landsting

Sveriges Kommuner och Landsting har sökt och beviljats 145 miljoner kronor av regeringen för att stödja genomförandet av jämställdhetsintegrering i kommuner, landsting och regioner fram till december 2010. Programmet har fått benämningen Program för Hållbar Jämställdhet. Det stödjer aktivt kommuner, landsting och regioner i arbetet med att genomföra målinriktat, uthålligt och kunskapsbaserat arbete för att jämställdhetsintegrera sina verksamheter. För närvarande pågår 87 olika utvecklingsarbeten över hela landet.

Förutom att stödja kvalitetssäkring av offentligt finansierade verksamheter på kommunal och landstingskommunal nivå för att garantera att de svarar mot båda könen villkor och behov så att hög kvalitet och goda resultat uppnås för kvinnor respektive män, flickor respektive pojkar syftar det till att vidareutveckla ledningssystem och verktyg för verksamhets- och kvalitetsutveckling så att jämställdhetsperspektivet beaktas.

Målet är konkreta och bestående förbättringar i de verksamheter som inom ramarna för programmet ges stöd för att genomföra jämställdhetsintegrering. Ekonomiskt stöd i form av utvecklingsmedel har erbjudits vid tre ansökningstillfällen: den 15 oktober 2008, den 15 mars 2009 och den 15 oktober 2009.

Beskrivning av insatser för att främja jämställdhetsarbete

I det följande kommer de redovisade metoderna (projekten, insatserna) att beskrivas. För att underlätta läsandet har de redovisade insatserna grupperats och förts samman under olika rubriker. Kategoriseringarna har gjorts utifrån innehålls- och formaspekter. Ingen bedömning eller värdering av insatserna görs i denna beskrivande del. Syftet är att ge en översikt av vilka slags insatser som genomförs i de olika skol-enheterna. Det bör påpekas att materialet som jag tagit del av är mycket spretigt på så sätt att några projekt eller insatser beskrivs mycket kortfattat medan andra är utförligt redovisade. I de mer kortfattade redovisningarna är det ibland svårt att få ett grepp om vad som egentligen har gjorts och vilka målen för projektet är. Det är också så att många projektbeskrivningar är mycket likartade och därför har jag i dessa fall valt att inte upprepa beskrivningarna, utan beskrivit ett av projekten som exempel. Den sammanfattande beskrivningen nedan är dock nödvändig att ta del av för att få en bild av vilka slags projekt det handlar om. Det mer analyserande kapitlet som presenteras efter beskrivningen av projekten blir då också förhoppningsvis mer förståeligt.

Beskrivningen följer de tankelinjer som presenterades i kapitel III; förutsättningar, process och resultat.

1. Förutsättningar

a) Resurser

Prioriterat område

I flera enkätsvar har det framkommit att arbetet med jämställdhet identifierats som ett *prioriterat område* i kommunen. Här beskrivs exempelvis att en gemensam plan för arbetet med jämställdhet och genusfrågor i förskola och skola har utarbetats. I just denna kommun arbetar dessutom alla skolenheter, inklusive förskolorna, med en satsning som kallas för "Resultatinriktad verksamhetsutveckling" (RIV). Arbetet går ut på att höja meritvärdet och måluppfyllelsen. Jämställdhet och genus har identifierats som viktiga områden och har därigenom hög prioritet. Det så kallade RIV-arbetet utvärderas årligen och löper fram till år 2012.

En kommun redogör för att de arbetar utifrån två "spår". Å ena sidan sker ett pedagogiskt arbete som har stöd av fem jämställdhetsutvecklare. Å andra sidan arbetar man med jämställdhetsintegrering när det gäller förvaltningens dokumentation av föreslagna och genomförda åtgärder.

Det kan också vara så att hela skolan arbetar med *Värdegrund* som prioriterat område med stöd av jämställdhetsgrupper som ansvarar för arbetet. De prioriterade områdena återkommer med jämna, ofta några års, mellanrum. Ena året kan exempelvis värdegrund eller jämställdhet vara prioriterat, medan matematik eller engelska utgör ett specifikt, uppmärksammat område nästkommande år.

Jämställdhet som prioriterat område presenteras av flera skolor. I en medverkande kommun arbetar exempelvis varje enhet efter en noggrant utarbetad jämställdhetsplan, eftersom jämställdhet utsågs till ett centralt prioriterat mål år 2006. Initiativet kommer i detta fall från kommunen. Två studiedagar har ägnats åt detta arbete. Satsningen har avslutats (år 2007) och utvärderats. Där framgår det att personalens förhållningssätt har förändrats.

Kommentar

Om det är så att jämställdhetsarbete inte är ett prioriterat område i flera kommuner än vad som redovisas i denna rapport, är det enligt min bedömning ett tunt resultat. Det framgår att de prioriterade områden som identifierats i kommunerna byter inriktning med

jämna mellanrum och det kan i sin tur innebära att man mer eller mindre överger arbetet med jämställdhet om något annat område särskilt uppmärksammas året därpå. Vilka konsekvenser detta får för resultatet av jämställdhetsarbetet kan vi bara spekulera om.

Särskilda medel för utvecklingsarbete

Projekt som erhållit särskilda medel, har också redovisats genom enkätsvaren. Vilka medel och varifrån de kommer framgår dock inte tydligt i alla fall, varför vi nöjer oss med att nämna att särskilda resurser har allokerats för arbetet. En kommunchef informerar om att de genom beviljade projektmedel kunnat genomföra ett utvecklingsarbete i hela kommunen. En annan kommun informerar om att de deltagit i ett projekt med benämningen "GenväG".⁹ I ytterligare en kommun beskriver man ett samarbete med Jämrum något som har pågått under flera år.

Ett projekt som beskrivs har varit finansierat via EU-medel men det har avslutats. Dock drivs ett nätverk vidare. I nätverket ingår forskollärare och lärare i grundskolan.

I två enkätsvar redovisas att projektpengar erhållits från Sveriges Kommuner och Landsting för att bedriva jämställdhetsprojekt; Hållbar Jämställdhet.

Kommentar

Att erhålla särskilda resurser för att driva jämställdhetsprojekt underlättar genomförandet, eftersom personal då kan få utrymme i sina tjänster för att kunna arbeta mer helhjärtat med projektet. Resurser kan också användas till att köpa material och anlita föreläsare. I denna rapport framgår att medel som allokerats till olika projekt varierar i storlek.

Genuspedagoger

I flera enkätsvar nämns att kommunen alternativt vissa skolenheter har anställt så kallade *genuspedagoger*. Dessa pedagoger har erhållit utbildning via en tidigare statlig satsning som genomfördes under

---

⁹ Se utförligare beskrivning s. 75.

åren 2002 till och med år 2005. Även andra kortare utbildningar nämns i det sammanhanget.

Ett enkätsvar redovisar att två genuspedagoger har varit anställda på 15 % av heltid. De har besökt alla pedagoger i kommunen för att informera om jämställdhet och genusfrågor. De har även arbetat extra med enheternas ansvariga för likabehandlingsarbetet och med planerna för likabehandling. De såg sig tvungna att börja med att ge grundläggande genuskunskap och diskutera om varför man överhuvudtaget ska arbeta med dessa frågor på ett medvetet sätt. Projektet initierades av kommunen.

I en av kommunerna i denna enkätundersökning finns sedan tidigare två genuspedagoger i förskoleverksamheten. Dessa kommer under våren 2010 att delta vid skolornas arbetsplatsträffar och föräldramöten samt handleda arbetslag om behov finns.

En annan kommun meddelar att de under en period, för några år sedan, haft en genuspedagog anställd. Den person som innehade tjänsten övergick till annat arbete varefter tjänsten i ett senare skede utgick ur organisationen på grund av besparingskrav.

Kommentar

Enligt utvärderingar som genomfördes i samband med den statliga utbildningsstatsningen mellan åren 2002–2005 framgår att pedagogerna i vissa kommuner erhöll deltidsanställningar som genuspedagoger. Men i många fall har deras utbildningar inte uppmärksamrats eller tagits tillvara i kommunerna. Ekonomiska skäl har angivits eller det faktum att jämställdhet inte varit ett prioriterat område.

b) Kompetenshöjning

Utbildning av personal

Ett klart behov av utbildning har konstaterats i många redovisningar. Det visade sig också att den vanligaste insatsen rör utbildning av personal. I flera kommuner har all personal utbildats inom jämställdhetsområdet. Det vanligaste förfarandet är dock att utbilda ”piloter” som i sin tur handleder, undervisar och bidrar på olika sätt med stöd för jämställdhetsarbete. Många redovisar också att en till flera studiedagar ägnats åt information, planering, övningar och diskussioner

om jämställdhet. Det har också skett utbildning av politiker, rektorer, verksamhetsledare och andra nyckelpersoner inom skolans ansvarsområde.

Ett jämställdhetsprojekt beskriver att de utbildat alla chefer och ett antal jämställdhetspiloter. Syftet var att långsiktigt förändra värderingar och förhållningssätt hos personal som möter barn och ungdomar i år 1–16 verksamheterna. Genom denna satsning kan de nu bredda utbildningsinsatserna till att omfatta samtliga anställda och dessutom möta barnens föräldrar där de tillsammans med personalen får kunskap om hur kön skapas och vilka förväntningar på kön som ofta möter eleverna.

Genuspedagoger har under ett antal år utbildats i statens regi.¹⁰ Många kommuner har fortsatt att satsa på den typen av kompetensutveckling för att stärka jämställdhetsarbetet.

Forskningscirklar om hållbar jämställdhet förekommer också samt utbildningen "På lika villkor".¹¹

Utbildning i normkritisk pedagogik och genusfrågor enligt modellen: "skaffa kunskap, kartlägg och förändra" har även redovisats. Utbildningsmaterial – så kallade Verktygslådor – har skapats som stöd för undervisning av elever, föräldrar och skolpersonal.

Kortare utbildningsinsatser av genusansvariga har genomförts till exempel i form av storföreläsningar. Hur mycket utbildning som erbjudits varierar mellan skolorna. Utbildningsmaterial för elever har också framställts.

Så kallade genusinspiratörer har också utbildats. Ett exempel visar att utbildning har genomförts med 9 träffar à 2 tim och involverat pedagoger från förskola till gymnasieskola. Arbetslagen som genusinspiratörerna rekryterats ifrån beskrivs vara mycket engagerade. Under ett läsår kommer projektet att fortgå. Sedan kommer genusinspiratörerna att bära projektet vidare.

Enligt ett projekt har personalen erhållit teoretisk utbildning om genus och jämställdhet och målet är att försöka omsätta teorierna i praktiken. Ett annat uttalat syfte är att öka medvetenheten. Även processhandledning ingår som en metod i detta projekt. Samtalsmetodik inom området sex och samlevnad har också erbjudits.

Några skolor har valt att köpa utbildningar av konsultföretag. Pedagogisk personal får till exempel introduktion i SET (Social Emotionell Träning).¹² Dessa utbildar i sin tur sina kollegor.

¹⁰ Nationellt ansvar för denna utbildningssatsning erhöll Göteborgs och Umeå universitet. Utbildningarna genomfördes under åren 2002–2005.

¹¹ För närmare presentation se: www.skolverket.se/sb/d/2808/a/18441

Friends har kontaktats och genomfört utbildning på några skolor som ingår i denna studie. Vilken slags utbildning det gäller framgår inte klart i beskrivningen.¹³

I en skola redovisas att de sedan länge använt *Elfte steget*¹⁴ samt värderingsövningar från den så kallade "EQ – verkstan"¹⁵. De kom i kontakt med metoden Elfte steget i samband med att en förskola i kommunen arbetade med ett jämställdhetsprojekt. Det skedde år 2005 på initiativ av en lärargrupp. Elfte steget introducerades under några studiedagar och viss tid i anslutning till personalkonferenser har använts för att utveckla ett arbetssätt för likabehandling.

Metoden är en naturlig del av arbetet med värdegrundsfrågorna. Insatserna följs upp i samband med utvärderingen av hela arbetsplanen. Varje barn intervjuas två gånger per år och i analyserna av svaren på dessa intervjufrågor kan effekter av det arbete som genomförts, noteras. Regelbundna stormöten hålls med lärare och elever. I samband med första föräldramötet för läsåret lägger de fram förslaget på ny likabehandlingsplan och då får även föräldrarna ge synpunkter.

Utbildning av elever

Några redovisningar har beskrivit att även eleverna fått ta del av utbildningsinsatser. Detta sker exempelvis genom att en obligatorisk kurs för eleverna i *Livskunskap*, som bland annat har fokus på jämställdhetsfrågor, genomförs. I en kommun har beslut fattats om att ämnet Livskunskap, som ingår i SET (Social och emotionell träning), skall

¹² För närmare presentation, se s. 33.

¹³ På hemsidan framgår att Friends utbildningar är förankrade i aktuell forskning om kränkningar, skolstrukturer, normer, grupprocesser m.m, samt lagstiftning som reglerar skolans uppdrag. Vidare framgår att Friends inleder det långsiktiga arbetet med en personalutbildning. Det är en halvdagsutbildning som är till för samtlig personal på skolan. Syftet med utbildningen är att friska upp kunskaper kring diskriminering, trakasserier och kränkningar, skapa ett gemensamt ställningstagande och en positiv värdegrund. De informerar om hur man kan bygga upp ett bra förebyggande arbete med ett aktivt elevengagemang. Målet med personalutbildningen är att lägga en bra grund till likabehandlingsarbetet på skolan. Se även s. 34.

¹⁴ Elfte Steget erbjuder utbildning i jämställdhetspedagogik för pedagoger och ledare inom förskola och skola. Syftet med utbildningen är att medvetandegöra deltagarna om flickors och pojkars villkor i förskola och skola och se sin egen del i skapandet av de mönster som råder. Den ger också deltagarna redskap att arbeta med en aktiv jämställdhetspedagogik. Utbildningen är uppbyggd på en konkret metod men ger även en bakgrundsbild av läget i den svenska förskolan/skolan ur ett genusperspektiv. Den tar också upp vad det innebär att gå in i ett förändringsarbete och vad som underlättar en sådan process. Den innehåller rikligt med övningar och tips som kan tillämpas i barngrupper. (Se även s. 33).

¹⁵ EQ-verkstan tillhandahåller metodmaterial för undervisning i ämnet Livskunskap i grundskolan. Se s. 33 för mer information.

finnas schemalagt i samtliga grundskolor i kommunen. Vid dessa tillfällen behandlas bl.a. de olika diskrimineringsgrunderna. Målet är att värdegrundsfrågorna skall hållas än mer levande i den dagliga verksamheten samt att all pedagogisk personal skall arbeta med aktiva åtgärder som ingår i SET-programmet. De sju diskrimineringsgrunderna skall särskilt uppmärksammas. Denna satsning initierades av kommunen.

De flesta mentorerna i kommunen arbetar alltså med SET och Livskunskap varje vecka med sina elever. Kommunen har finansierat denna insats med cirka 100 000 kr. Projektet pågår fortfarande. Det gjordes en uppföljning år 2009, som besvarades av ca 133 medarbetare. Metoden har mött ett positivt gensvar från eleverna och det har noterats positiva förändringar bland eleverna.

Många skolor avsätter alltså tid för att under rubriken Livskunskap arbeta med relationer, självkänedom och existentiella frågor i sina elevgrupper, även om det inte uttryckligen ingår i kursplanen.¹⁶ En stor del av arbetet sker i form av samtal eller värderingsövningar. Flera skolor i denna studie beskriver sitt arbete inom ämnet Livskunskap.

Ett av de redovisade utvecklingsprojekten presenterar ett undervisningspaket, en så kallad *genusutbildning* för eleverna i år 7, 8 och 9. Utbildningen äger rum under två temaveckor varje år. En genomtänkt lektionsplanering, med syftesbeskrivning samt olika övningar, presenteras i projektredovisningen.

Ett gymnasieprojekt har särskilt arbetat med *sex- och samlevnadsundervisning* och inrättat valbara genuskurser för eleverna som också varit med och påverkat innehållet och uppläggningsen. De har arbetat tvärvetenskapligt och samverkan har skett mellan olika skolämnen. Bildberättelser och litteraturundervisning ur genusperspektiv är några exempel.

En redovisning beskriver skolans *jämställdhetsarbete i alla ämnen* som undervisas i år 7 till 9. Instruktionerna för pedagogerna är tydliga och konkreta och därför möjliga att tillämpa. De genomför temadagar, puss- och kramdagar, flick- och pojkdagar, livskunskaps-

---

¹⁶ I kursplanen för de samhällsorienterande ämnena kan vi läsa följande: "Skolan skall i sin undervisning inom det samhällsorienterande kunskapsområdet sträva efter att eleven utvecklar förståelse av grundläggande existentiella och etiska synsätt och kan använda sin förståelse vid egna ställningstaganden, samt utvecklar respekt för andra människors ställningstaganden. I slutet av nionde skolåret skall eleven inom det samhällsorienterande kunskapsområdet kunna samtala om och bearbeta etiska, estetiska och existentiella frågor och förstå hur de kan vara beroende av tid och kultur."

lektioner och undervisar utifrån ett normkritiskt perspektiv. Pedagogisk dokumentation som metodik används också.

Kommentar

Vi kan urskilja utbildningsinsatser av olika längd, med olika syften och innehåll. De riktas till både pedagoger och elever. Utbildnings-satsningarna för lärare sker i form av personalutbildning, pilotutbildningar, studiecirklar, föreläsningar, studiedagar och kompetensutvecklingsdagar. Även längre universitetskurser i genuspedagogik och genusvetenskap beskrivs. I flera projekt beskrivs också att redskap som kan användas vid kartläggning av nuläget utvecklats och används. Exempel på dessa är självskattningsblanketter, observationer, enkäter, intervjuer, digital dokumentation, swotanalyser och videofilmning. När det gäller att ändra attityder och öka genusmedvetenheten ges exempel på flera metoder. Förutom utbildning är även värderingsövningar, litteraturläsning, filmvisning, handledning, forumteater och diskussionsgrupper vanliga metoder i jämställdhetsarbetet.

Det är intressant att notera att skolor och kommuner köper in experthjälp från konsultföretag även när det gäller jämställdhetsarbete.¹⁷ Ett exempel är EQ-verkstan som tillhandahåller metodmaterial och erbjuder prenumeration av material som skickas regelbundet till skolorna. Metodiken är inspirerad av Aktiva värderingar. "Heta stolen" är ett exempel på en metod för att skapa samtal och själv ta ställning i olika frågor. Andra exempel på metoder är drama utan slut, dilemmafrågor, oavslutade meningar, samarbetsövningar och lekar. Materialet är uppdelat i F-3 material, 3-6 material och 6-7 material. Materialet kostar ca 9 000 SEK per läsår plus moms.

Elfte steget är ett företag som erbjuder utbildningar samt metodböcker med lärarhandledningar. Kostnader för utbildningen framgår inte av företagets hemsida. *Jobba jämt med Elfte steget* är en metodbok för praktiskt jämställdhetsarbete som erbjuds (250 kronor + moms).

SET (Socioemotionell träning) som nämns i flera enkätsvar är ett manualbaserat program som syftar till att främja barns och ungdomars psykiska hälsa och en positiv emotionell utveckling. Programmet går ut på att stärka skyddande faktorer på individ-, grupp- och skolnivå. Det är tänkt att man skall arbeta med SET två gånger

¹⁷ Det är vanligt att skolor köper in program i syfte att motverka mobbning. Ofta använder skolor flera olika program samtidigt (Frånberg & Wrethander, 2009).

i veckan för de yngre barnen och en gång i veckan för de äldre, dvs. från och med skolår 6. Totalt 60–90 minuter per vecka bör avsättas. Handledarutbildningen som erbjuds syftar till att utbilda handledare i SET, som sedan kan utbilda och inspirera pedagoger som vill arbeta med metoden. Utbildningen pågår under sju hela dagar utspritt över ett halvår. Det första utbildningstillfället omfattar två dagar medan övriga tillfällen omfattar en dag som ges med en månads mellanrum. Projektkostnaden beräknas uppgå till ca 13 000 kronor.

Friends är en affärsdrivande stiftelse som expanderar. Friends ägnar sig främst åt antimobbingsarbete. Företaget sponsras av stora företag som Telia, Swedbank och Svenska Postkodlotteriet. Friends erbjuder bland annat skolrådgivning, utbildning och kartläggningar mot betalning.

2. Processen

a) Att få syn på den egna praktiken

Kartläggningar och dokumentation

I flera enkätsvar redovisas omfattande *kartläggningsarbeten* som grund för vidare insatser. Det kan röra sig om observationer av undervisningen ur ett genusperspektiv. Vi har fått beskrivningar om sådant arbete som genomförts i hela skolan och där både elever och lärare observerats. Djupintervjuer genomfördes också med ett antal elever och lärare. Resultaten följdes sedan upp i arbetslagen. Skolan har också fått medel från Skolverket för att dokumentera arbetet. Det framkom klara indikationer på att pojkar och flickor inte bemöttes på ett jämställt sätt och de ville därför synliggöra underliggande strukturer.

Projektet har finansierats med 120 000 kronor och det har avrapporterats till Skolverket. Tydliga effekter av satsningarna kan konstateras. En ökad medvetenhet hos lärarna medan projektet pågick har noterats. Lärare och elever har involverats i arbetet genom att dels vara föremål för observationer och intervjuer men också genom diskussioner i elevråd och klassråd.

En kartläggning och analys av ungas attityder till en mansdominerad skola har också gjorts. Även en kartläggning av marknadsföring som riktas mot flickor har genomförts med hjälp av intervjuer. Syftet är att skolan, ett Naturbruksgymnasium i detta fall,

skall locka flera flickor att söka hit. Skolan arbetar också med SET-programmet.

Med en *levnadsvaneundersökning* som utgångspunkt där det framkommer att pojkar mår dåligt och flickor upplever sig stressade, har olika insatser genomförts. Jämställdhetsarbetet har dokumenterats och utvärderats och nya långsiktiga och kortsiktiga mål har formulerats.

En enkätundersökning har genomförts med både elever och personal för att kartlägga förekomsten av diskriminering på skolan.

Genom utbildning av politiker, ledning och all personal i förvaltningen i en annan kommun skall all verksamhet förhoppningsvis genomsyras av jämställdhet. Projektet inleddes med att kartlägga verksamheten. En hemsida skapades och genuspedagogerna har gjort studiebesök. Efterhand har små jämställdhetsåtgärder genomförts och praktiska övningar utförts

Dokumentationsarbete genomförs i form av observationer i klassrum, enkäter till lärare och intervjuer av elever. Återkoppling till rektorer och arbetslag har skett. Resultaten har legat till grund för konkreta åtgärder samt som underlag för likabehandlingsplanen och arbetsplanerna. Vuxna som gjort otraditionella yrkesval har besökt skolan och berättat. Det har fått uppmärksamhet i pressen. Dokumentationen i form av bildspel kan användas i olika sammanhang.

Ett projekt har letts av en genuspedagog. Arbetet har resulterat i en dokumentation av hur jämställdhetsarbetet har fortskridit i skolan under en sjuårsperiod. Mycket tydlig och utförlig dokumentation bifogas som redovisning.

Kommentar

Att utgå från en kartläggning och dokumentation av situationen i skolan eller i kommunen, är en nödvändig utgångspunkt för att kunna formulera mål för jämställdhetsarbetet. Detta är särskilt viktigt när skolan står i begrepp att genomföra genomgripande förändringar av verksamheten. Det är nödvändigt att ta reda på vad som skall utvecklas. I annat fall blir det svårt att formulera konkreta utvärderingsbara mål.

Likabehandlingsplanen

Flera enkätsvar och projektredovisningar beskriver arbetet med utformandet och implementeringen av likabehandlingsplanen. En kommun som deltar i denna studie har utarbetat en *likabehandlingsplan* och en jämställdhetsplan som involverar samtliga anställda. Skolförvaltningen har också framställt en mångfaldsplan. Varje skola och förskola arbetar alltså i enlighet med likabehandlingsplanen, framgår i enkätsvaret. Checklista för likabehandlingsplanen och plan mot kränkande behandling används i samtliga skolformer.

Likabehandlingsplanen upprättas alltså enligt befintliga checklistor och uppföljningen ingår i den årliga kvalitetsredovisningen. Det görs bland annat för att säkerställa att förvaltningen följer lagar och förordningar samt genomför uppföljning och kvalitetsförbättring.

Utbildning och en halv studiedag per anställd har genomförts. Det berör samtliga anställda i kommunen. Även elever och föräldrar är involverade i arbetet. Detta sätt att arbeta kommer att fortgå tillsvidare.

I den årliga kvalitetsredovisningen samt i skolinspektionens nyss genomförda tillsyn i denna kommun har arbetet utvärderats. Identifierade riskområden har åtgärdats. Elevrepresentanter har deltagit i processen för framtagandet av planen och även föräldrarepresentanter har varit delaktiga i arbetet.

Likabehandling och sammanhållning bland eleverna har stärkts enligt en annan projektbeskrivning. Fokus på självkänsla och trivsel i skolan är viktigt, framkommer i denna redovisning. Också arbete mot kränkningar och trakasserier samt medlingssamtal har genomförts. Friends har kontaktats och genomfört utbildning på skolan. Vad utbildningen innehöll framgår inte. Men eftersom Friends erbjuder utbildningspaket till skolorna om diskriminering, trakasserier och kränkningar, kan vi förmoda att det var det som undervisades om.¹⁸

Kommentar

I de flesta skolor som ingår i denna undersökning finns likabehandlingsplaner, men många är under omarbetning efter diskrimineringslagens införande.

---

¹⁸ Se även s. 31 och s. 34.

b) Undervisning och lärande

En gemensam grundsyn

Några skolor beskriver att personalen utgår från en *gemensam grundsyn* i sitt arbete med eleverna. De har till exempel som utgångspunkt perspektivet om allas lika värde oberoende av etnicitet, genus eller andra identitetsordnande faktorer. I arbetet med bland annat IUP¹⁹, ges skriftliga omdömen och bedömningar och perspektivet om allas lika värde är även här den självklara utgångspunkten. Allas möjlighet till delaktighet i sitt lärande är också centralt. Skolledningen initierade detta arbetet. Implementeringen har skett genom studiedagar. Detta perspektiv är utgångspunkt i samtliga möten och handlingar. All personal är involverad och delar perspektivet om allas lika värde.

I beskrivningen av projektet framgår det att det kommer att fortgå så länge som initiativtagaren är kvar. Projektet har utvärderats och effekter har konstaterats. Vi får dock inte veta vilka effekter som har noterats. Eleverna involveras eftersom delaktigheten i bedömningen har synliggjorts på ett tydligare sätt. Föräldrarna har också involverats, dock framgår inte hur.

I ett enkätsvar framgår att *Värdegrundsarbete* med elever i klassråd och elevråd har påbörjats i en skola som ingår i denna utvärdering. Diskussioner i personalgrupper har initierats. Det har noterats att många elever mår dåligt. Detta gäller inte minst flickorna. Statistiken visar att skillnaden mellan flickors och pojkars betygsresultat är mindre på denna skola än för riket i stort. De kan ännu inte beskriva någon egentlig metod eller något särskilt arbetssätt. Skolledningen initierade hela arbetet.

Kommentar

I många projektredovisningar framgår att arbetet med jämställdhet sker inom ramen för värdegrundsområdet. Värdegrund är ett omfattande och komplext forskningsfält som innehåller flera olika riktningar. Ett exempel utgörs av demokratiska värden i enlighet med i FN-konventionen om mänskliga rättigheter. Ett annat är jämställdhet, där

¹⁹ IUP är en förkortning av Individuell utvecklingsplan. Enligt Grundskoleförordningen ska alla elever från och med år 2006 ha en individuell utvecklingsplan. En IUP är enligt Skolverkets allmänna råd till skolorna något ganska odramatiskt. Det är ett framåtsyftande protokoll från utvecklingssamtalet som blir en viktig del i det samarbete som skolan ska ha med varje elev och med föräldrarna.

det framgår att skolan skall sträva mot att bryta traditionella köns-
mönster både i undervisningen och när det gäller bemötande. Att
motverka mobbning är en annan viktig uppgift som skolan måste ta
sig an och inom det fältet måste forskningen vidgas och utvecklas för
att möta samtida utmaningar. Den forskning som är för handen idag utgår
från ett ensidigt genusperspektiv där pojkarna har varit objekt för
studierna. Däremot presenteras resultaten som om det gällde både
flickor och pojkar (Frånberg, 2003; Frånberg & Wrethander, 2009).
Även åtgärder för att komma till rätta med mobbningsproblemen i
skolan, bygger på studier om aggressiva pojkar. Flickor har på detta sätt
osynliggjorts även inom detta forskningsfält.

Mångfald är en annan angelägenhet för skolan att verka för.
Sammantaget utgör värdegrundsfrågorna ett komplext forsknings-
område som förändras i relation till samhällsutvecklingen. Därför
måste kunskapen inom området ständigt utvecklas.

Genusmedveten undervisning

I ett enkätsvar framkommer att varje arbetslag och ämneslag i en av
våra skolor har kartlagt vad de ska göra och hur de ska arbeta för
att utforma ett *genusperspektiv i undervisningen*. Sedan dessa för-
ändringar genomförts, har de utvärderats och därefter har insats-
erna reviderats. Detta har skett på olika nivåer. Några har granskat
det undervisningsmaterial som används medan andra har behövt
fördjupa sina kunskaper om genusteori.

Just denna skola fick möjlighet att delta i ett projekt som kom-
munen lanserade och i och med det fanns det möjlighet att ge en
grupp chansen att genomföra arbetet. Skolledningen initierade arbetet
genom utbildning av jämställdhetsgruppen vid fem tillfällen under år
ett. Alla lärare har nu övergått till att arbeta på detta ”nya” sätt vilket
innebär att projektet inte är avslutat utan kommer att fortgå fram-
gent.

Eleverna har involverats genom att besvara enkäter och genom
att de fått ta del av nya mer genusmedvetna undervisningsformer.
Eftersom detta är en gymnasieskola så handlar det om i huvudsak
myndiga elever och därför har föräldrarna inte inkluderats i arbetet.

En skola redovisar ett *aktivt pedagogiskt förhållningssätt* mot tra-
kasserier på grund av kön och för ökad jämställdhet. Det utgör en
viktig del av värdegrundsarbetet. I samband med arbetet med lika-
behandlingsplanen diskuteras detta särskilt. Likabehandlingsplanen

revideras årligen. Det pedagogiska förhållningssättet hos lärarna har utvecklats.

Kommentar

Att undervisa genusmedvetet ställer stora krav på pedagogerna. Hur denna undervisning bör genomföras, kommer att beskrivas och diskuteras senare i denna rapport.

Flick- och pojkgrupper

Insatser där *eleverna involveras* är av olika slag. Ambitionerna rör sig från att öka genusmedvetenheten genom samtalsgrupper, värderingsövningar, aktiviteter i pojk- och flickgrupper och temadagar. Insatser för att göra elevernas val mer gränsöverskridande, projekt om sex och samlevnad samt specifika flicksatsningar presenteras också. Även konkreta åtgärder som gäller observation och dokumentation av skolgårdens aktiviteter och andra lekaktiviteter genomförs.

Periodvis arbetar några skolor som deltar i denna undersökning med *att bilda flick- och pojkgrupper*. Lärarna har noterat att det inträffar oväntade händelser i grupperna som förmodligen inte skulle ha skett om inte denna uppdelning hade gjorts. De har lagt märke till att barnen och eleverna vågar prova andra roller och att en del barn som varit blyga nu har mod att kliva fram. En flickgrupp som spelar innebandy tar för sig på ett helt annat sätt. En pojkgrupp som pysslar vågar visa den sidan mer frimodigt. Det hade de inte vågat göra tidigare. Det stärker alla, framgår i beskrivningen.

Några pedagoger arbetar med *elevernas val*. De använder kort med bilder på aktiviteter. Antal kort med samma aktiviteter är begränsat så det blir automatiskt nya grupperingar och nya aktiviteter som barnen får prova på. Detta stärker det enskilda barnet vilket också är bra för gruppen.

En kvällsföreläsning genomfördes först för alla pedagoger. Eftersom det inte är ett projekt utan en metod kommer den att fortgå framgent och den kommer att utvecklas och förändras. De har noterat att enskilda barn vågar mer i andra situationer om de tränat genom att pedagogerna styrt deras aktiviteter. Barnen är hela tiden delaktiga i arbetssättet.

Kommentar

Reflektioner om huruvida det är positivt att dela in eleverna i köns-homogena grupper kommer att presenteras i analysavsnittet.

3. Resultat

Jämställdhetsintegrering

Ett vanligt förekommande begrepp i flera redovisade insatser är *jämställdhetsintegrering* och hållbar jämställdhet. Det som avses är att jämställdhet skall genomsyra hela verksamheten på alla nivåer. Bemötande ses vara viktigt liksom att öka kunskaper för att bli medveten om exempelvis genusstrukturer. Det handlar om jämställdhetsintegrering både på organisations- och på undervisningsnivå. Arbetet sker utifrån läroplanens jämställdhetsmål.

I ett annat exempel har skolorganisationen identifierat ojämställda makthierarkier. Arbetet med jämställdhet har integrerats i varje pedagogs praxis genom likabehandlingsplaner där kön är en övergripande variabel. De tillvägagångssätt som används är kunskapshöjning genom utbildning om genus, jämställdhet och härskartekniker. Kartläggning enligt den så kallade Husmodellen²⁰ har genomförts och analyserats.

Satsningen är tänkt att vidga människors livsvärld och höja medvetenhetsgraden för att uppnå en så kallad jämställdhetsreflex som innebär att all personal alltid skall ha med sig jämställdhetsperspektivet i yrkesrollen.

I en kommun har checklistor för jämställd skola och förskola använts när förändringsarbetet verkställs genom förberedelser, förankring, medvetenhet och utvärdering. Föreläsningar och utbildningar har genomförts. Det anses vara viktigt att cheferna driver denna fråga.

Förändrade beteenden hos personalen har initierats genom metoden Doing Equality²¹, som bygger på förändring i värderad riktning.

²⁰ Husmodellen innebär att en kartläggning av den fysiska miljön görs. Husmodellen har utformats av JämO och den synliggör var elever och personal befinner sig och hur de använder den pedagogiska miljön. Frågor som med fördel kan ställas är: Vilka platser och aktiviteter tycker flickor respektive pojkar om? Vad är det de uppskattar där? Vilka platser och aktiviteter undviker flickor respektive pojkar? Vad är det de inte uppskattar? Finns det kränkande situationer på de platser som inte uppskattas? På vilket sätt blir de kränkta? Används härskartekniker? Vilka då?

²¹ Så här presenteras företaget som erbjuder utbildning i jämställdhet: "Vi vill flytta fram positionerna genom vår nya metod "Doing Equality", där vi lägger mer kraft på beteenden

Arbetet sker i arbetsgrupper om 20–25 personer som träffas 6 gånger under ett år. Först mäts gruppens värderingar, sedan analyseras dessa och resultatet utgör basen för kommande träffar och diskussioner. Resultatet utgörs av en handlingsplan som fokuserar förbättringar av verksamheten.

Forumteater²² som metod beskrivs i flera projekt som har som mål jämställdhetsintegrering. Syftet är att få personalen att bli medveten och därefter gå vidare med arbetet i de olika skolorna. Det anses vara viktigt att alla tar ställning till egna värderingar och fördomar.

Efter kartläggning av Utbildningsförvaltningen i en annan kommun har det konstaterats att genusaspekter saknas i styrdokument och kvalitetsredovisningar och detta måste åtgärdas. Kunskapsnivån om jämställdhetsfrågor utifrån läroplanen skall höjas. De som deltar ska både emotionellt och intellektuellt sätta sig in i jämställdhetsproblematiken. Hela verksamheten skall genomsyras av genusperspektivet. De som deltar skall få djupare insikt om hur könsstereotypa mönster skapas och vidmakthålles. Syftet är att skapa användbara metoder för jämställdhetsarbete inom skolverksamheten. Olika metoder prövas på pilotskolor och ska sedan ingå i den ordinarie verksamheten. Först görs en kartläggning av problemområdet. Sedan analyseras denna och metoder som skall användas bestäms utifrån denna analys. Bättre underlag ska finnas för att kunna fatta beslut på förvaltnings- och verksamhetsnivå när det gäller jämställdhet. Det är viktigt att synliggöra könsskillnader för att sedan bestämma vilka metoder för att komma till rätta med problemet som skall användas. Vikten av att syna könsuppdelad statistik påtalas.

Ett annat projekt som redovisas syftar till att systematiskt jämställa och kvalitetssäkra verksamheten för brukarna det vill säga med-

---

och det vi gör, än på fördomar och att ändra attityder. Söker du ett arbetssätt som innebär förändrade beteenden och likabehandling i praktiken istället för en massa prat och papper, så har vi något för dig. Modern beteendeforskning visar att det är väldigt svårt att förändra människors tankar, känslor och attityder. Paradoxalt nog biter sig gamla tankesätt fast ju mer vi försöker göra oss av med dem. Snarare fungerar människor enligt additionsprincipen. Det är lättare att lägga till nya tankar, än att kasta ut de gamla. Genom metoden "Doing Equality" arbetar vi inte med kunskaper, fördomar och attityder. Istället riktar vi energi och kraft till det som leder framåt, nämligen förändrade beteenden i värderad riktning. Arbetet med metoden föregås av en mätning med vårt Equality Index, samt följs upp av en eftermätning ett år senare, för att visa konkreta resultat." Inspiration till "Doing Equality" kommer från Hayes et. al (1999). Acceptance and Commitment Therapy.

²² Forumteater är skapad av brasilianaren Augusto Boal. Tanken bakom metoden är att den ska bryta förtryckssituationer av olika slag.

borgarna.²³ Förutsättningar för att alla barn och elever ska ges lika rättigheter, skyldigheter och möjligheter i skola och förskola skapas. Detta skall ske genom utbildning, utveckling och handledning av alla chefer i kommunen samt rektorer och processhandledare.

Arbetet pågår i förskolor och skolor. Utbildning genomförs, handledning erbjuds och konkreta åtgärder föreslås. Här nämns förutom utbildning i samarbete med Göteborgs universitet även Forumteater och genuspedagoger som stöd.

I en kommun skall hela den pedagogiska verksamheten utvecklas genom att skapa förutsättningar så att flickor och pojkar ges lika rättigheter, möjligheter och skyldigheter inom barn- och ungdomsnämndens samtliga verksamheter. Arbetet inleddes med att skaffa insikt om ojämsställda strukturer. Dessa insikter ligger sedan som grund för konkreta verksamhetsförbättringar. Alla medarbetare inom förvaltningen får utbildning om jämställdhet. En specialskriven teaterföreställning har gjorts för att ge inspiration. Den uppfördes under en utbildningsvecka då förvaltningen ägnat sig extra mycket åt jämställdhetsfrågor. Den teatergrupp som arbetat med föreställningen använder en speciell metod där publiken är delaktig. Föreställningen har filmats och finns tillgänglig på DVD. Syftet med arbetet är att genusperspektivet skall bli en del av det dagliga arbetet.

Konkreta förändringar i positiv riktning kommer att uppmärksammas och projektet syftar till att analysera och kvalitetssäkra vilka faktorer som bidrar till detta. Förbättringarna rör exempelvis jämnare könsfördelning inom gymnasieprogrammen, jämnare könsfördelning när det gäller slutbetyg och resultat på nationella prov.

Skolförvaltningen har också tagit fram olika nyckeltal för att kunna åskådliggöra skillnader som finns mellan flickor och pojkar. Med utgångspunkt i dessa kommer handlingsplaner att skapas som ligger till grund för konkreta verksamhetsförbättringar.

---

²³ Brukare och konsumenter används i dag i skolan om föräldrar och barn. Detta språkbruk för tankarna till ett marknadstänkande. Ett exempel på en brukare som ryms inom definitionen är en grundskoleelev som tilldelas skolpeng och med den ges möjlighet att välja skola. Till viss del kan brukare likställas med konsumenter eller kunder på vilken marknad som helst.

Kommentar

Benämningen ”checklista” dyker upp i många redovisningar. Det innebär att projektet delas in i olika faser: föreberedelser, genomförande och avslutning. Varje fas består i sin tur av flera olika delar som måste avslutas innan nästa fas kan påbörjas.

Jämställdhetsintegrering tycks innebära att alla nivåer i verksamheten inbegrips och att kompetenshöjning är ett centralt mål. Ofta inkluderas hela kommunen i satsningen.

Att välja ”rätt”

Ett projekt i denna studie syftar till att barnen och eleverna skall bemötas på ett likvärdigt sätt oavsett kön. Förhoppningsvis skall detta leda till att eleverna väljer fritidsaktiviteter och utbildning efter intresse och inte efter könstillhörighet.

Teknikcollege är en form av certifiering av svenska gymnasieskolor som visar att utbildningen bedrivs utifrån de krav som industrin ställer. I ett enkätsvar beskriver ett Teknikcollege, som här omfattar teknikprogrammet och industriprogrammet, ett uppdrag som Kommunstyrelsen formulerat: *att öka andelen flickor i utbildningen från 11 % till 25 % under en femårsperiod*. En expertgrupp har skapat en handlingsplan omfattande 174 punkter som syftar till att locka flickor till teknikutbildning och få dem att trivas i tre år. Teknikcollege utgår från handlingsplanen och arbetar både på kort och på lång sikt.

Arbetet med att locka flickorna initierades av skolledningen via studiedagar. Marknadsförare, expertgrupp bestående av forskare, konsulter, kvinnor som arbetar i teknikföretag och flickor som studerar teknik har involverats. Personalen på Komtek²⁴ är också involverad. Kommunstyrelsen har finansierat detta genom att ge medel till delar av teknikutbildningen. Projektet pågår tills vidare och har utvärderats. Effekterna har bland annat resulterat i en nära hundra procentig ökning av antalet flickor på teknikprogrammen under ett år. Ökad medvetenhet om genus bland personalen har gett ett bättre arbetsklimat, men också att flera flickor sökt sig till teknikutbildningarna.

---

²⁴ KomTek är en kommunal teknik- och entreprenörskola. Här kan barn och unga delta i fritidsverksamhet, liksom den kommunala musikskolan fast med teknik.

Ett annat projekt redovisar ett tydligt jämställdhetsperspektiv när det gäller studie- och yrkesvägledning. Projektet syftar till att bryta de könsbundna valen av utbildning. Flickor bör i större utsträckning välja teknikutbildningar och pojkar vård- och omsorgsutbildningar. Därför behöver studie- och yrkesvägledningen utvecklas och förändras så att begränsningarna för flickor och pojkar minskar.

En jämställdhetsanalys av studie- och yrkesvägledningens arbete i regionen har genomförts. Denna analys ligger till grund för jämställdhetsintegrering och de övergripande styrdokumentet för verksamheten. Styrdokumentet formas genom ett processinriktat förankringsarbete tillsammans med utbildningsinsatser i jämställdhetsintegrering. Hela satsningen skall bidra till att de könsbundna valen av utbildning och yrke bryts.

Att producera gemensamt material

Ett gymnasieprojekt handlar om att stärka självkänslan hos invandrarflickor. Flickorna har i grupper fått samtala om sina liv samt om relationer till föräldrar och kamrater. Tillsammans har de producerat en bok; *Alla tiders tjejer*. Projektet har upplevts mycket positivt av deltagarna.

Ett projekt innehåller utarbetande och tryckning av en broschyr, *Lika värde*. Broschyren skickas hem till föräldrar, till skolor och till andra intresserade. Den ingår som en del i skolans likabehandlingsplan. Den är färggrann, informativ och proffsigt gjord.

En kompisrådsbok om flickor och pojkar som beskriver sitt anti-mobbningsarbete men också arbetet med jämställdhet har också producerats.

Avslutande reflektioner

Som framgår av de redovisningar som beskrivits ovan, varierar insatserna i tid, innehåll och omfattning. Det visade sig vara svårt att finna strukturerande principer som var uteslutande. Flera projekt redovisar både initiering, implementering och färdiga resultat. Därför överlappar de olika avsnitten varandra. Dessutom innehåller insatserna skiftande mål för förändringen. Några beskriver arbetet med att utveckla ett medvetet, gemensamt förhållningssätt, medan andra satsar på att anställa genuspedagoger som ansvarar för att jämställdhetsarbetet

initieras, utvecklas och vidmakthålles. En medveten satsning på att stärka arbetet med likabehandling generellt beskrivs också i flera redovisningar.

Utbildningsinsatser men även produktion av pedagogiskt material samt utveckling av verksamheten mer generellt har beskrivits. Utbildningssatsningarna är inte så omfattande men vänder sig ofta till hela personalen. Kartläggningar av verksamheten genom till exempel enkätstudier och intervjuer för att bilda sig en uppfattning om nuläget är också vanligt förekommande innan en specifik insats genomförs.

Det insamlade materialet uppvisar stor bredd och variation i beskrivningar av vilka insatser som genomförts.

Det tycks vara nödvändigt att kommunerna beslutar om att jämställdhet skall vara ett prioriterat område för att arbetet skall initieras. Om skolan/kommunen dessutom erhåller extra resurser för utbildning, inköp av redskap för kartläggningar och möjlighet att anlita externa föreläsare, kan det innebära större möjligheter att få till stånd ett förändringsarbete. Det faktum att insatserna måste redovisas bidrar även till att arbetet verkligen genomförs enligt planerna.

Försök att införa ett genusmedvetet sätt att undervisa på beskrivs också. Att undervisa i pojk- och flickgrupper exemplifieras även. Ämnet Livskunskap som har införts i flera skolor tycks fylla ett specifikt behov som inte andra ämnen kan bidra med. På det sättet involveras också eleverna i arbetet. Att påverka elevernas val så att de blir mer varierade, visar sig få positiva effekter också i andra sammanhang. Att locka flera flickor till teknikutbildning utgör en satsning som beskrivs i denna studie. Införande av specifika program såsom Elfte steget och SET förekommer också. Även utbildningsinsatser som erbjuds av andra företag har köpts in. Exempelvis har Doing Equality och Friends anlitats.

Dokumentation som pedagogisk metod beskrivs i flera projekt. Dokumentationen ger pedagogerna ett verktyg för reflektion och utveckling. Det är en metod för att synliggöra och öka medvetenheten om det egna arbetet i skolan, och därmed göra det möjligt att förbättra och reflektera över förhållningssätt, arbetssätt och lärandeprocesser.

Jämställdhetsintegrering ges flera exempel på. Det är ett omfattande och genomgripande sätt att genomföra förändring på, som ofta inbegriper alla verksamheter i kommunen.

Huruvida det material som beskrivits ovan utgör ett representativt urval är inte möjligt att uttala sig om. De beskrivningar som inkommit via enkäterna och övriga projektredovisningar utgör ändå exempel på

hur skolor arbetar inom detta område. Men många redovisningar uppvisar liknande insatser och variationen var inte så stor som förväntat. Det kan i sin tur betyda att även om exemplen hade varit flera så hade ändå inte variationen ökat.

Likabehandlingsplanerna skall ju vara levande dokument som utvärderas och revideras varje år. Förhoppningsvis innebär det att arbetet för jämställdhet därigenom inte glöms bort utan att det ständigt är föremål för uppmärksamhet och engagemang.

Frågan är om lösningen ligger i tillgång till extra resurser eller om ett lyckat jämställdhetsarbete kan uppnås i det vardagliga arbetet utan särskilda medel. Det skall diskuteras senare i denna rapport.

V. Analys av det insamlade materialet i relation till teorier

Som framgår av den sammanställning av det insamlade materialet som presenterats ovan har många insatser med höga ambitioner och målsättningar genomförts i skolor och kommuner. I det här kapitlet diskuteras satsningarna med utgångspunkt i den kategorisering som gjordes i förra kapitlet. Kategorierna analyseras på olika nivåer utifrån olika begrepp i relation till den teoretiska referensramen som är utvärderingens utgångspunkt.

Det som beskrivs i det följande som den referensram inom vilken denna utvärdering ska förstås, består inte av konkreta, observerbara ramar, utan snarare av osynliga, svårgripbara fenomen.

De verkar dock inte mindre effektivt på grund av detta. Tvärtom är det starka maktintressen som spelar på denna dramatiska scen.

Jämställdhetsarbete försiggår i ett kraftfält mellan systembevarande och systemförändring. Det är inom ramen för dessa ytterligheter som de insatser som presenterats ska analyseras och förstås. Det förändringsarbete som ska implementeras genomförs i en kontext som påverkas av dessa maktenergier. De är direkt synliga men drar ändå åt olika håll. Det som iscensätts på individ- eller institutionsnivå kommer med all sannolikhet att påverkas i den ena eller den andra riktningen vid olika tillfällen och med olika styrka. Det kommer till exempel att visa sig i ett tydligt motstånd på individ- eller gruppnivå och som en önskan om att återgå till det ”normala”. Motkrafterna kommer att ta sig uttryck i förlöjliganden och avfärdanden eller tydligt ointresse. Att utmana etablerade, historiskt förankrade och väl inarbetade mönster som sitter djupt i kultur och kropp kommer antagligen att väcka missnöje och med all sannolikhet att bjuda på starkt motstånd. Om inte kortsiktigt och till exempel i direkt anslutning till olika övningar så antagligen över tid.

De förutsättningar för ett lyckat förändringsarbete som finns måste förstås och analyseras bland annat i ljuset av denna insikt. Även den process som är tänkt att leda fram till förändring påverkas av dessa krafter liksom det förväntade resultatet.

Den indelning av insatser som gjorts i denna analys har skapats på empirisk grund och är alltså inte hämtade från andra källor. Kategorierna har som underlag de beskrivningar av gjorda insatser som jag tagit del av. De teman som utgör utgångspunkt för analysen presenteras i detta kapitel som rubriker på de olika avsnitten.

Kompetenshöjning av personal

Utbildning och kompetenshöjning uppfattas i vår kultur vara en väg till framgång. Utbildningsinsatser kan påverka personer i en viss riktning. De kan också bidra till att förändra tänkesätt och hur vi förstår den verklighet vi befinner oss i. När det gäller utbildning och kompetenshöjning inom jämställdhetsområdet så kan vi anta att vi får insikt om exempelvis könsmaktsordningen. Det har dock visat sig att kvinnor och män tolkar denna insikt på olika sätt (Höök, 2001). Det har i sin tur att göra med vilken maktposition de har i genusordningen. Kvinnor som finns på mansdominerade arbetsplatser bemöts ofta med stereotypa föreställningar som utgår ifrån tanke-mässiga strukturer om kvinnors lägre maktpositioner. Kvinnorna, som vill stanna kvar, måste infoga sig i de manligt bestämda ideal som råder. Män som söker sig till kvinnodominerade yrken upplever ofta att de blir uppskattade och positivt bemötta utifrån de maktfunktioner de tillskrivs. Mannen som avvikare från den kvinnliga majoriteten på en kvinnodominerad arbetsplats uppfattas alltså som något positivt. De kan till och med bli särskilt gynnade på dessa arbetsplatser och ser det inte som något problematiskt att de är underrepresenterade.

Många hävdar att grunden för ett lyckat förändringsarbete ligger i föreställningen om att jämställdhet är ett kunskapsområde. Det handlar alltså om något mer än förändring av attityder (se exv. Hedlin 2006). Den vardagskunskap lärare har om kön är alltså inte tillräcklig. Därutöver krävs djupa och breda könsteoretiska kunskaper för att kunna bedriva ett effektivt jämställdhetsarbete med elevernas fromma för ögonen.

Kvalitetstänkande som rör utbildningssatsningar är också centralt när vi diskuterar vilken slags utbildning som är lämplig. Kvalitet i kompetenshöjande insatser är dock svårt att ta ställning

till och använda som bedömningskriterium inom ramen för denna utvärdering. Därtill är det redovisade materialet alltför grunt och fragmentariskt. Om kvalitetsaspekter skulle ha varit föremål för värdering borde enskilda utbildningars och form ordentligt redovisats och exempelvis för- och eftermätningar ha gjorts. Också processen borde ha varit föremål för utvärderingen, något som varit omöjligt i detta fall.

Däremot kan reflektioner om utbildning som pedagogisk fråga och som redskap för förändring generellt diskuteras. Den kunskap om dessa frågor jag relaterar till härrör sig dels till min egen disciplintillhörighet, pedagogik, dels till mina erfarenheter som en av de nationellt ansvariga utbildare av genuspedagoger under åren 2002 – 2005. De utvärderingar som genomfördes då lyfter både positiva och negativa aspekter av studierna.

Andra erfarenheter som ligger till grund för mina synpunkter härrör sig från diskussioner inom lärarutbildningsfakulteten under de år jag var föreståndare för det nationella centret för Värdegrund som etablerades vid Umeå universitet år 2001. Vid dessa tillfällen rörde sig diskussionerna om huruvida utbildning i värdegrundsfrågor skulle integreras eller genomföras i tydliga välvgränsade kurser. Dessa två inriktningar återkommer jag till senare i rapporten. Andra aspekter om utbildning som kan problematiseras rör bland annat följande faktorer:

- a) tidsaspekten
- b) förutsättningar för genomförande
- c) teoretiska respektive praktiska inslag
- d) tillämpningsmöjligheter
- e) syfte

Om exempelvis lärare får möjlighet att genomgå kompetensutveckling inom ramen för sin tjänst måste de praktiska hindren undanröjas och själva genomförandet underlättas. Besluten om deltagande måste vara väl förankrade vid arbetsplatsen och ska ses som en positiv investering i skolans verksamhetsutveckling. De kurser vår institution erbjuder i dag i genuspedagogik omfattar en termins studier och rymmer två kurser om vardera 15 hp, det vill säga 30 hp sammantaget. För att underlätta pedagogernas möjligheter att kunna delta är antagningen flexibel och studietakten valfri. Dessutom sker utbildningen helt på distans utan några fysiska träffar. Denna variant är den som varit mest lyckad och genomström-

ningen har varit ovanligt hög. Det är alltså möjligt att fullfölja trots att deltagarna arbetar som ”vanligt”.

När det gäller kvalitetsaspekter är det naturligtvis helt nödvändigt att innehållet grundar sig i forskning och vetenskaplig litteratur, att de undervisande lärarna har hög kompetens och att kursen kan visa på progression i kunskapsutvecklingen. Kursen måste syfta till att utmana fördomar och andra inläringar för att nya kunskaper skall kunna skapas. Detta synsätt kan jämföras med den utbildning som erbjuds av konsultföretaget Doing Equality²⁵, som menar: ”Snarare fungerar människor enligt additionsprincipen. Det är lättare att lägga till nya tankar, än att kasta ut de gamla.” Det låter som en enkel lösning men som inte har sin grund i pedagogisk forskning. Enligt samtida forskning om lärande räcker det inte med att lägga till nya kunskaper till de gamla om de ska bli bestående. För att kunna förändra ”gamla” synsätt och uppfattningar måste dessa utmanas och omstruktureras så att ”nya” kunskaper om verkligheten skall kunna skapas (Ahlberg, 2004; Arevik & Hartzell, 2007).

Förutom kurser i jämställdhet och genusteori, behöver lärare också besitta jämställda ämneskunskaper. På det sättet är det möjligt att förmedla jämställdhet via det ämnesinnehåll som undervisas om. Vilka budskap om kvinnor förmedlar till exempel ämnen som litteraturhistoria, historia, musikhistoria och samhällskunskap om de i läromedlet lyser med sin frånvaro? Den kvinnliga osynligheten signalerar betydelselöshet i historien och försvårar därigenom flickors identitetskonstruktion. Det får konsekvenser dels för flickors självbild, men också för deras självkänsla. Vilka kvinnliga förebilder har flickor? De förebilder som dagens media förmedlar är det som ofta erbjuds. Det är också något som behöver problematiseras (Dunkels, Frånberg & Hällgren, 2008).

Undervisningen skall också ge redskap för att kunna bedriva förändringsarbete i praktiken för att därigenom kunna erbjuda möjligheter till att praktiskt tillämpa de teoretiska kunskaper som tillägnas inom ramen för utbildningen.

Den senaste aspekten har också att göra med syftet och målsättningen för kursen. Om kursen syftar till att ge redskap för förändring måste därmed de ingående momenten innehålla detta som utgångspunkt och mål. Här blir tidsaspekten en självklar fråga att ta ställning till. Hur mycket utbildning behövs för att deltagarna ska kunna genomföra ett praktiskt förändringsarbete som vilar på

---

²⁵ Se s. 40.

vetenskaplig grund? Här finns det inga enkla svar utan de måste besvaras i relation till verksamhetens och pedagogens egna behov. Det kan nämnas att utbildningssatsningen för genuspedagoger omfattade 15 hp. Kursen innehöll också ett praktiskt förändringsarbete i den egna skolan eller kommunen. Målet var att det skulle finnas minst en utbildad genuspedagog i varje kommun.

De kompetenshöjande utbildningsinsatser som redovisats i denna rapport består av föreläsningar, studiedagar och studiecirkelar. Utbildningssatsningar har angetts bestå av exempelvis ett antal träffar som en genuspedagog hållit i. Många anger att de läser litteratur och diskuterar innehållet tillsammans i grupper. Böcker som nämns är Ylva Elvin-Nowak och Heléne Thomssons *Att göra kön* och Kajsa Svaleryds *Genuspedagogik*. Även så kallade genuscirkelar under ledning av genuspedagoger har beskrivits. Böcker som *Halva makten*²⁶ och Yvonne Hirdmans *Genussystemet* har lästs och maktfördelningen i samhället har diskuterats. I ett annat projekt har också Britta Olofssons *Modiga prinsessor och ömsinta killar* studerats i läsecirkelform.

Filmvisningar med efterföljande diskussioner nämns i flera projekt. Filmerna visar till exempel på olika bemötanden beroende på kön och hur val av färger och aktiviteter relaterade till kön, görs. Föreläsningar av bland annat Kajsa Wahlström nämns.

Styrdokument och flickors och pojkars studieresultat har varit föremål för diskussioner.

Ett projekt beskriver kompetensutveckling av all personal via videokonferens som arrangerats av det närliggande universitetet.

I många projekt konstateras att grundläggande kunskaper om genusteori behövs och de flesta satsningar inleds därför med någon form av kompetensutveckling. Skälet är att medvetenhetsgraden om den egna rollen i görandet av kön måste höjas för att det ska vara möjligt att ändra sitt förhållningssätt.

Kompetenshöjning för elever

Det kan tyckas självklart att eleverna involveras på det ena eller andra sättet när det gäller jämställdhetsarbete. Det är ju eleverna som är "föremål" för de satsningar som genomförs. I denna redovisning beskrivs många projekt som också direkt involverar elever.

Så kallade kompisstunder tillsammans med eleverna där samtal om alla människors lika värde har genomförts. En strävan efter att

²⁶ Huruvida det är Agneta Starks *Halva makten* – hela lönen som avses, framgår inte.

alla ska få komma till tals har genomsyrat dessa samtal. Filmer som *Hip hip hora* och *Fucking Åmål* har visats och diskuterats i elevgrupperna. Framförallt HBT-frågor diskuterades vid dessa tillfällen. Reklam samt MTV har varit föremål för analys och diskussion. Även elevernas språk och tilltal har varit ämnen för reflektion.

Ett projekt redovisar ett arbete i en gymnasieskola, som bland annat innehåller föreläsningar av experter inom genusområdet. Projektet har kopplats till ett samhällsperspektiv genom föreläsningar om hedersrelaterat våld samt om kvinnors situation i världen genom Amnestys medverkan och kvinnojourens arbete.

Bildandet av så kallade elevgenusgrupper i vilka ett antal avsnitt ur *Genusmaskineriet* setts och diskuterats, beskrivs i ett projekt. Gruppen involveras också i arbetet med revidering av skolans jämställdhetsplan. Även UR:s programserie om *Könsroller* har diskuterats. Genusfrågor har också lyfts inom valbara kurser som ingår i Elevens val. Studiebesök samt intervjuer ingick som delaktiviteter inom den kursen.

Elevens val förvandlas till en genuskurs för eleverna i ett annat projekt. Detta kan ses som ett innovativt projekt som höjer elevernas kompetens i jämställdhetsfrågor.

Tjejer bygger är exempel på en praktisk tillämpning av jämställdhetsarbete som syftar till att främja ickekönsstyrda intresseval. Hela projektet som pågått under en vårtermin har dokumenterats av eleverna själva.

Ett projekt kartlägger och analyserar elevernas projektarbeten ur ett genusperspektiv. Syftet är att synliggöra hur flickor och pojkar väljer ämnen för projektarbeten.

Så kallat Öppet hus arrangeras för att kunna diskutera jämställdhetsfrågor tillsammans med föräldrar.

Att engagera elever, som beskrivits ovan, har fallit väl ut. På det sättet blir de delaktiga i sina egna framtidsprojekt.

Förändring av attityder

Att dela in klassen i pojk- och flickgrupper i bland annat idrott beskrivs. Värderingsövningar som sker i samtal i ring med stående frågor genomförs regelbundet i vissa klasser. Heta stolen nämns också som exempel på värderingsövning. Även härskarteknikerna gestaltas genom rollspel följt av diskussioner. Skälet för att arbeta

med detta är konstaterandet att förändringsarbete börjar med att synliggöra mönster.

Samtal i pojk- respektive flickgrupper som utgått från värderingsövningar är ett annat exempel som beskrivs. Detta projekt är väl genomfört med ett tydligt utgångsläge och utvärderingsbara mål beskrivs. Utgångsläget utgörs av nya forskningsresultat och projektet redovisar lokalt förankrade resultat. Efter varje samtals-tillfälle dras lärdomar av det som diskuteras.

I det ovan beskrivna projektet är syftet med uppdelningen i köns-homogena grupper motiverad och har därmed inte skett oreflekterat. Det har pågått under begränsad tid och resultatet har utvärderats. Det kan ses som ett första steg som tagits för att främja samspelsmönstret i hela gruppen.

Men enligt Marie Nordberg (2005) så kan det vara problematiskt, även om det ibland är nödvändigt, att tala om kön för att tydliggöra våra köns-mönster. Köns-mönstren kan nämligen förstärkas när vi lyfter fram och poängterar könstillhörigheten. Genom att dela upp barn i flick- och pojkgrupper visar vi barnen att kön är betydelsefullt. Indirekt säger vi då att flickor och pojkar är olika och har motsatta intressen.

Det finns en risk att vi förbiser likheterna mellan flickor och pojkar eller den variation som finns inom könsgrupperna, till exempel den försiktige pojken eller den kaxiga flickan. Nordberg anser därför att det är viktigt att även lyfta fram och stärka de situationer där flickor och pojkar inte skiljer sig från varandra. Likheterna är ofta störst under aktiviteter som är styrda av pedagoger, medan de särskiljande köns-mönstren blir synligare i den fria leken.

Förhoppningsvis skall de beskrivna aktiviteter som sker i köns-homogena grupper kunna bidra till att flickor och pojkar sedan lättare kan arbeta och fungera i könsblandade grupper. Men eftersom olikheter utgör en grund för och en tillgång i en demokratisk skola, kanske vi inte borde sträva mot att pojkar och flickor skall bli mer lika. Det stora problemet är snarare att flickor och pojkar bemöts och värderas på olika sätt i skolan, något som i sin tur skapar olika villkor.

Kortsiktiga insatser

En risk som jag bedömer det med insatser som sker i form av kortare projektarbeten är att sedan de avslutats återgår man till det vanliga igen. Projektet har inte gett några synbara effekter i form av förändrade förhållningssätt eller handlingar. Eftersom trygghet och igenkännande ligger i det invanda har det visat sig att det ofta finns önskemål att återvända till det gamla (Berge 2001). Detta gäller både flickor och pojkar och ibland också lärare. Flickor kan känna sig utpekade om de ges mer uppmärksamhet exempelvis i form av mer tal-tid. Pojkar kan känna sig orättvist behandlade om de inte får frågan om de vill svara. Lärare kan tycka att det är besvärande att förändra det som tidigare fungerat bra i klassrummet. Därför är kortsiktiga insatser inte framgångsrika. För att tala med Lewin (1958) kommer beteendena inte att bli permanenta. De tidigare inlärningarna kommer inte att förkastas utan att bestå.

Materialproduktion

Filmproduktion om traditionella könsroller som kan användas i undervisningen har beskrivits i några projekt. Böcker och broschyrer produceras som samarbetsprojekt med eleverna. Dessa exempel kan skapa gemenskap och synliga resultat som verkar enande i en grupp. Det är också bra om hela produktionen leder till att kunskapen om den egna verksamheten ökar och att därigenom också problem och brister blir synliga.

Genuspedagogens betydelse

I flera projekt framkommer betydelsen av genuspedagogens arbete. När det signaleras besparningar inom kommunens utbildningsförvaltning "försvinner" ofta dessa genuspedagoger, något som kan förefalla märkligt med tanke på att investeringar i kunskapskapital har gjorts. Det rör sig också ofta om en 10–15 procent av heltid i omfattning för dessa tjänster ²⁷

---

²⁷ Det är inte ovanligt att spara genom att reducera vissa funktioner som kan ses som inte helt nödvändiga. Exempelvis sparas det genom att andelen specialpedagoger och kuratorer minskar samtidigt som dyra program mot exempelvis mobbning köps in som färdiga paket. (Frånberg & Wrethander, 2009)

Det som framkommer är att dessa genuspedagoger har ett övergripande ansvar för att frågor om jämställdhetsarbete hålls levande. Ofta sker initiering till olika satsningar samt utbildningsinsatser av pedagogerna med särskilt ansvar. Det framkommer i denna utvärdering att genuspedagogerna ofta måste påbörja sitt arbete med mycket grundläggande insatser.

Det förefaller som att dessa pedagoger verkligen brinner för sina uppgifter och att de hinner göra mycket trots den ringa del av sina tjänster de erbjuds.

Initiativtagarens betydelse

Har det någon betydelse för framgång i olika projektsatsningar om initiativet är top-down styrt eller om initiativet kommer från pedagoger, må vara eldsjälur eller arbetslag? I andra satsningar som gäller förändringsarbete har det framkommit att top-down styrningar inte lyckas särskilt väl eftersom det inte är väl förankrat i personalgrupperna.

En generell fråga som måste ställas är om förutsättningar för genomförandet av ett förändringsarbete har skapats. Om det finns tid och resurser för en satsning är det större sannolikhet att projektet lyckas. Om det endast utgörs av direktiv och inte möjligheter till utbildning och kompetenshöjningar på annat sätt alternativt påvisande av nödvändigheten av att ett förändringsarbete bör iscensättas, så är sannolikheten lägre att man lyckas.

När det gäller några projekt i redovisningen har hela organisationen varit involverad. All verksamhet har inkluderats. Det kan ses som en fördel att många är införstådda. För att skolledaren fullt ut ska kunna engagera sig bör han/hon också delta i exempelvis utbildning och studiedagar. Om man väljer att bygga upp en organisation där några utvalda lärare utbildas till piloter för att senare utbilda sina kollegor bör skolledaren vara med på utbildningen för att försäkra sig om att dessa piloter får mandat nog att göra sitt jobb. Det är alltså viktigt att skolledningen fortsätter att uppmuntra, stödja och utveckla arbetet på sin skola samt erbjuder de resurser som behövs.

Implementeringsprocessen har i flera projekt närmast följt den traditionella "top-down" traditionen; med statlig finansiering har beslutet sedan gått via kommun, skolledning och slutligen nått lärarna. Det verkar dock inte som om detta skulle ha rönt några problem. Tvärtom har hela satsningen då genomfyrat hela verksamheten och

den har inte varit beroende av enskilda personers engagemang, något som visat sig vara mycket ohållbart. Lärarkåren är rörlig och det kan få som följd att en satsning på jämställdhet går om intet för att en engagerad lärare byter tjänst. Att alla pedagoger och annan personal är delaktiga och drar åt samma håll är nog en nödvändig förutsättning för ett lyckat förändringsarbete.

Kartläggningar

Det räcker inte med att enbart skaffa kunskap om genus och jämställdhet för att kunna inleda ett förändringsarbete på skolan eller i kommunen. Lärare måste också ha kunskap om hur det fungerar i den egna verksamheten. Att få syn på hur man själv är med och skapar genus i det egna klassrummet, är nödvändigt för att kunna bryta de könsmonster som finns. En jämställd skola är inte något som någon annan skapar utan varje pedagog deltar varje dag i skapandet av genus i sin egen verksamhet.

För att kunna inleda ett förändringsarbete måste en beskrivning av nuläget göras. Det är alltså en fördel att arbeta med kartläggning och analys tillsammans i arbetslaget. Det upplevs då som en gemensam lärprocess och en gemensam kunskapsbas för det fortsatta arbetet. Vad är det som ska åtgärdas? Med vad ska arbetet påbörjas? Som grund kan till exempel Husmodellen användas²⁸. Även observationer och enkäter kan ligga till grund för den fortsatta planeringen av jämställdhetsarbetet.

I redovisningarna som jag tagit del av framgår att skolor har införskaffat litteratur som analyserats och observationer av samspel har genomförts. Även hur undervisning genomförs har kartlagts. Kartläggningar av hur personalen bemöter eleverna observeras och då framförallt hur talutrymmet fördelas. Observationer under raster har också genomförts. Det som tydligt framgår i de redovisade projekten är att dokumentationen anses vara central för att kunna diskutera vad som framgått i kartläggningarna men också för att kunna ange färdriktning inför fortsatt arbete.

---

²⁸ Husmodellen är konstruerad av JämO. Den synliggör var elever och personal befinner sig och hur de använder den pedagogiska miljön.

Att bryta könsbundna val av utbildning

Några projekt beskriver hur man velat påverka flickor att välja teknikutbildning för att därigenom uppnå större jämställdhet. Det som beskrivs är ett omfattande och genomtänkt arbete med en mängd aktörer. Resultatet blev också lyckat.

Flickor bör i större utsträckning välja teknikutbildningar och pojkar vård- och omsorgsutbildningar hävdar man i en annan projektbeskrivning. Därför har studie- och yrkesvägledningen särskilt uppmärksamats, utvecklats och förändrats så att de begränsningar som könsbundna val innebär, minskat både flickor och pojkar.

En satsning på teknikanvändning för att motverka inlärd köns-mönster och därigenom också främja kommunikationen mellan flickor och pojkar ges också exempel på.

Ett mer långsiktigt arbete utgörs av möjligheter för elever att prova på nya aktiviteter. I ett projekt beskrivs hur pedagogerna arbetar med elevernas val. De använder kort med bilder på aktiviteter. Antal kort med samma aktiviteter är begränsade så det blir automatiskt nya grupperingar och nya aktiviteter som barnen får prova på. Det kan tänkas stärka eleverna att välja utbildning mer frimodigt om de inte hindras av förväntningar som de inte är riktigt medvetna om.

I läroplanerna tydliggörs skolans ansvar att ge eleverna möjligheter att kunna göra väl underbyggda val av utbildnings- och yrkesinriktning. Skolan ska motverka begränsningar som grundar sig på kön. För att kunna bidra till detta behöver också studievägledarna ge eleverna information som utgår från ett genusmedvetet förhållningssätt.

Att införa ett redan färdigt program

I flera redovisningar beskrivs införandet av färdiga lösningar i form av material som ska användas regelbundet. Det innebär att tid måste tas från andra ämnen eftersom exempelvis Livskunskap inte finns som ämne enligt den gällande timplanen för skolan. Timplanen anger den minsta garanterade tid som eleverna har rätt att få lärarledd undervisning i olika ämnen. De timmar i timplanen som är avsatta för elevens val innebär att den enskilda eleven kan fördjupa studierna i ett eller flera ämnen. Dessutom kan en skola, inom givna ramar, använda timmar till att ge vissa ämnen mer tid än den som är angiven i timplanen. På det sättet får skolans undervis-

ning en särskild profil, eller inriktning. Vid skolans val får antalet timmar i timplanen för ett ämne eller en ämnesgrupp minskas med högst 20 %.

En relevant reflektion som kan göras i denna fråga handlar om huruvida ett färdigt program svarar mot de specifika behov som skolan i fråga har. En väl förankrad likabehandlingsplan bör ju underbyggas av en kartläggning av de brister som kan identifieras på en skola. Förslag på åtgärder för att komma tillrätta med bristerna ska tydligt framgå och beskrivas som utvärderingsbara mål. Huruvida detta är möjligt att genomföra genom att använda ett färdigt program är tveksamt.

Tanken är att de "färdigtänkta" övningar som genomförs i klassrummet utifrån manualer, bilder och beskrivningar i undervisningsmaterialet och som alltså inte gäller den egna verkligheten, sedan skall kunna överföras och tillämpas i andra liknande situationer. Det har visat sig vara mycket svårt för elever att känna igen och kunna använda inlärd beteenden som kanske inte känns engagerande eftersom det handlar om händelser som de inte upplevt själva.

Att undervisa genusmedvetet

Att förändra undervisningsformer exemplifieras i flera projekt som redovisats i denna rapport. Syftet är att förändra undervisningen från en stereotypförstärkande och genusblind undervisning till genusmedveten undervisning²⁹. Om undervisningen är stereotypförstärkande bidrar den till att upprätthålla könsmyter om exempelvis femininet som passiv och maskulinitet som aktiv. En könsblind undervisning problematiserar inte genuskillnader och ämnet framställs som könsneutralt.

En jämställdhets- och genusmedveten undervisning däremot, undersöker och problematiserar socialt konstruerat kön och maktstrukturer. En sådan undervisning bidrar till att bryta traditionella könsmonster. En annan positiv effekt är att den kan tillämpas i alla ämnen och därigenom också bidra till kontinuitet och hållbarhet. Att ämnesundervisningen måste omfattas av gedigna kunskaper i ämnet är det ingen som ifrågasätter. Att undervisa könsmedvetet har däremot inte uppmärksamats på det sätt det förtjänar. Här måste pedagogerna känna till vad valet av innehåll, budskapet i läromedlet och det egna sättet att undervisa, får för konsekvenser. Denna särskilda ämneskompetens borde vara självklar för blivande lärarna att

²⁹ Se KI:s lathund för genustrappan.

besitta och det måste lärarutbildningen kunna bidra med. Det räcker alltså inte bara med att erbjuda särskilda kurser om genus-teori utan också att göra ämnesundervisningen genussensitiv både vad gäller ämnesstoff och metoder.

Att förändra sitt sätt att undervisa på det sätt som beskrivits ovan kan dock inte ske utan att pedagogerna erbjudits möjligheten att höja sin kompetens för att kunna öka sin medvetenhet om effekter av genusblind undervisning. Det behövs både pedagogiska kunskaper, genus i relation till ämneskunskaperna och kunskaper om den egna rollen i interaktionen för att lyckas.

Att arbeta med likabehandlingsplanen

I enkätsvaren och i flera projektredovisningar beskrivs hur arbetet med att skapa, upprätthålla, utvärdera och revidera likabehandlingsplanen genomförts. Många brister i arbetet med likabehandlingsplanen har konstaterats i olika undersökningar. Det framgår att det även saknas också kunskaper om diskriminering. Majoriteten av de kommuner och fristående skolor som Skolverket inspekterat sedan Barn- och elevskyddslagen infördes brister i arbetet med likabehandlingsplanen. Det konstateras att skolorna har svårigheter med kartläggningen, som ska utgöra en grund för planen. Ett annat problem som konstaterats har att göra med det faktum att de sju diskrimineringsgrunderna ska kopplas till planen. Kravet att eleverna ska göras delaktiga i arbetet med den årliga planen uppfylls inte heller.

Syftet med en likabehandlingsplan är bland annat att förebygga och förhindra trakasserier och annan kränkande behandling i skolan. Rektor, lärare och elever ska hjälpas åt att ta fram en likabehandlingsplan för att skapa en trygg skolmiljö. I planen ska det stå vad skolan ska göra för att alla elever ska behandlas på lika villkor oavsett kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder³⁰

Samtliga skolor som besvarade enkäterna i denna studie uppger att de har en fungerande likabehandlingsplan, låt vara att revideringar pågår i några fall.

---

³⁰ Se Skolverkets Förebygga diskriminering – främja likabehandling i skolan (2009).

Att granska läromedel

Granskning av läromedel och annat material exemplifieras i några projekt. Det är ett sätt att höja medvetenhetsgraden om vilka budskap som egentligen förmedlas fast kanske på ett indirekt sätt. Det som många gånger förvånar är att läromedel domineras av manlig norm och att framställningarna ofta är stereotypa vad gäller diskrimineringsgrunderna³¹. Det kan röra sig om en överrepresentation av pojkar och män och ett osynliggörande av flickor och kvinnor. Detta problem gäller såväl bild- som textmaterial. Pedagogernas medvetenhet om denna form av indoktrinering måste öka. Det gäller inte bara generella insikter om dolda budskap i text- och bildmaterial utan framförallt om ämnesspecifika kunskaper om hur ämnet vanligtvis presenteras i våra läromedel.

Avslutande reflektion

Ovan har några olika slags insatser presenterats och diskuterats under olika rubriker. Dessa har valts utifrån de redovisningar jag tagit del av. De är exempel på sådant som fokuserats i jämställdhetsarbete på skolor runt om i landet. En första reflektion jag gör av det som framkommit är att inga överraskningar har framkommit. De exempel som finns beskrivna här är inget som inte prövats tidigare. Det behöver dock inte betyda att de inte får effekter. För den aktuella skolan eller kommunen kan det upplevas innovativt. Det som också kan tilläggas är att jämställdhetsarbete på samma sätt som annat demokratiarbete aldrig blir ”färdigt”. Jämställdhet och demokrati måste erövrats på nytt, ständigt. Men det kan genomföras på olika sätt.

Det som jag bedömer vara betydelsefullt är att likabehandlingsplanen verkligen utarbetas i enlighet med de riktlinjer som finns. Det är med utgångspunkt i den egna verksamheten som jämställdhetsarbete måste initieras och utformas. ”Gräv där du står” är fortfarande en klok devis som borde kunna vara vägledande.

Betyder det att det inte behövs extra finansiella resurser för att kunna initiera och utveckla jämställdhetsarbete? De resurser för skolutveckling som erbjuds räcker inte långt. Kompetensutveckling för pedagogerna, utrymme i tjänsten för att kunna genomföra kartläggningar, skriva planer samt utföra utvärderingar och uppföljnings-

³¹ Jfr granskningar som genomförts på uppdrag av DEJA (2010) och Skolverket (2006).

arbete kräver självklart extra resurser för att det skall vara möjligt att satsa helhjärtat på jämställdhetsarbete.

Det behövs mera kunskaper om hur vi gör kön och hur vi bidrar till att vidmakthålla könsstrukturer. Det behövs kunskap för att kunna upptäcka och identifiera könsmonster som de gestaltas i skolan, men också för att kunna analysera och bedöma vilka lämpliga åtgärder som ska vidtas för att arbeta mer jämställt. Här kan genuspedagogerna, som besitter hög kompetens och ofta ett stort engagemang fylla en viktig funktion. Men då måste de få utbildning och tjänster som ger dem större utrymme att klara dessa viktiga uppgifter. Om vi uppfattar att jämställdhetsarbete inte enbart handlar om en attitydfråga blir deras ansvar än större och deras bidrag än angelägnare.

Jämställdhetsarbete i skolan bör exempelvis syfta mot inkludering och inte bara nöja sig med att använda ett tolerant förhållningssätt. Det innebär bland annat att alla har rätt att utöva sina intressen och också att pröva på nya aktiviteter. Det innebär vidare att eleverna får flera valmöjligheter och breddar sina kompetenser, något som stereotypa könsmonster ofta hindrar. Det handlar alltså inte om att pojkar ska göras till flickor och flickor ska göras till pojkar.

VI. Reflektioner om effekter av insatserna

Många studier visar att flickor och pojkar behandlas olika redan när de är nyfödda. På dagis får pojkar mer tid på samlingarna, fler tillgängelser och färre kramar. Flickor får istället uppmärksamhet för sitt utseende och används som hjälpfröknar (Gens, 2002, Wahlström, 2003). Jämställdhetsarbete handlar om att först synliggöra våra skilda förväntningar på flickor och pojkar. Nästa steg är att försöka förändra förväntningarna och på så sätt bryta könsmonstren.

Förskola och skola har ett speciellt ansvar för att arbeta med jämställdhetsfrågor. Men enligt jämställdhetsdelegationens delbetänkande (SOU 2009:64) tycks mycket arbete ännu återstå innan den svenska skolan är jämställd. Vare sig grundskolan eller gymnasieskolan klarar sitt jämställdhetsuppdrag, som det var tänkt. Fortfarande är det de vuxnas traditionella syn på hur flickor och pojkar är och bör vara som gör att de bedöms och behandlas på olika sätt. De könsmonster som tidigare konstaterats vara förhärskande är fortfarande förhanden på så sätt att flickor i större utsträckning upplever stress men också har högre betyg, medan pojkar i större utsträckning har lägre betyg men anstränger sig samtidigt mindre. Det är också pojkarna som fortfarande tar störst utrymme, får störst uppmärksamhet och oftare förknippas med ordningsproblem. Hur ska då de projekt och insatser som redovisats i föreliggande utvärdering förstås mot denna bakgrund?

Att bryta mönster

En reflektion som kan göras utifrån ovanstående beskrivningarna är att många utgår från en bred uppläggning som inkluderar många klasser, ofta hela skolan eller rent av hela kommunen, och alla åldrar. Vissa projekt fokuserar särskilt på flickors situation, men de flesta uppmärksammar båda könen. Pojkar "tränas" på det de behöver mest och flickor stärks vad gäller framförallt självförtroende. Synsättet att flickor måste bli bättre på olika sätt är en vanligt förekommande utgångspunkt när det gäller jämställdhetsarbete. Denna uppfattning kan dock ifrågasättas (Andersson, 1995). Tanken kan tyckas god, men vid närmare eftertanke kanske dessa ambitioner får motsatta effekter. Det kan få som följd att könsskillnaderna

förstärks. Vad beror till exempel flickors lägre självförtroende på? Är det en egenskap hos flickorna? Om vi inte tror det, så måste förklaringen sökas någon annanstans. Om det handlar om omgivningens förväntningar och bemötanden som det är ett svar på, så måste vi börja med att förändra där. Då slipper också flickorna uppfattas som bärare av problemet. Det handlar kanske rent av om en reaktion på hur flickor behandlas i skolan och samhället.

Vilken norm är det som ska gälla? Vilka människor vill vi ha i vårt samhälle? Det faktum att flickor tillskrivs vissa "egenskaper" som inte duger liksom att pojkar tillskrivs andra "brister" kan alltså leda till uppfattningen att flickorna och pojkarna är bärare av problemen. Kanske borde vi fundera på varför de inte duger och i stället reflektera över vilken skola vi vill skapa som erbjuder många möjligheter att prova olika aktiviteter utan att de behöver könsmärkas. Jämställdhetsarbete innebär något mycket mer än att utpeka flickorna som inte tar för sig och pojkar som tar för sig som ett problem som ska avhjälpas. Vad är det då som ska förändras? Och varför är det så svårt?

Jämställdhetsarbete är inget som sker snabbt och enkelt utan det försiggår i ett kraftfält mellan systembevarande intressen och systemförändrade ambitioner (Mark, 2007). Jämställdhetsarbete handlar således om förändringsarbete. I skolan, liksom i samhället i övrigt, uppträder vi på ett speciellt, men kanske oreflekterat, sätt som i mångt och mycket utgörs av invanda mönster och sedvänjor. Dessa är i sin tur en del av vår kultur och våra kroppar. Därför reflekterar vi inte så mycket över varför vi gör och tänker på olika sätt i olika sammanhang. Eftersom de flesta vardagshandlingar sker oreflekterat innebär det också att vi reproducerar, det vill säga upprepar de strukturer och de kulturella mönster vi är djupt präglade av.

Jämställdhetsarbete i praktiken pendlar mellan invanda, trygga handlingar som är reproducerande och otrygga, prövande aktiviteter som är ifrågasättande och förändringsinriktade. I förändringsarbete finns en stark kraft som strävar mot att normalisera tillvaron, att återgå till det kända och invanda (Berge, 2001). Därför är det troligt att förändringsagenter stöter på motstånd och upplever att det är påfrestande.

Reflektioner om insatserna utifrån olika forskningsperspektiv

Enligt Gaby Weiner (1994) som studerat feminism i utbildning kan vi urskilja flera olika riktningar som genomsyrat och påverkat synen på och forskning om utbildningsfrågor under senare decennier. Olika perspektiv har tagit fasta på olika forskningsproblem och därigenom också ställt olika slags frågor till forskningsfältet. Om vi tar liberalfeminism till exempel så har de ofta fokuserat flickors tillkortakommanden i skolsystemet och velat förändra just detta. De har vidare framhållit grundläggande likheter mellan kvinnor och män. Jämställdhet kan nås genom att skapa lika förutsättningar för båda grupper. När det gäller skolan skulle det innebära att vi omarbetar kursplaner, granskar litteratur och pedagogiskt material ur ett köns-perspektiv. Dessa åtgärder skulle dock knappast utmana manliga strukturer i någon större utsträckning.

Radikalfeminismen, å andra sidan, utgår från idéer om att jämställdhetsproblem måste angripas på ett djupare plan med en kritisk granskning av samhällets inklusive skolans manliga maktstruktur. Det är den manliga dominansen i samhället som är grunden till problemen. Det skulle för skolans del innebära att den måste bli mindre hierarkisk och mer samarbetsinriktad. Skolan måste också göras mer flickinriktad genom att stödja flickors självförtroende och motarbeta alla former av könstrakasserier. En vanlig fråga som diskuterats inom ramen för detta perspektiv är huruvida det vore positivt att skapa enkönade skolor för att stärka en kvinnlig inlärningskultur (Weiner, 1994).

Den tredje traditionen som jag valt omfattas av poststrukturalistiska feminister. De hävdar att det inte går att finna övergripande lösningar på jämställdhetsproblem. I stället måste det skapas individuella lösningar för varje enskild situation. Eftersom köns-mönster konstitueras i relationer, varierar uppfattningen om manligt och kvinnligt i olika tider, i olika situationer och i olika kulturer. Makten kan också vara ojämnt fördelad både mellan grupper och inom grupper. Det är alltså snarare komplexiteten än bestämda lätt upptäckta mönster som fokuseras i den ansatsen.

När det gäller skola och utbildning måste vi tillägna oss en kritisk medvetenhet om vi vill avslöja maktförhållanden. Då kan vi också ta tillvara tillfällena till förändring som vi möter i vardagen.

I denna utvärdering som beskriver olika insatser som görs i skolan för att bryta köns-mönster och främja jämställdhet, kan vi

urskilja alla dessa traditioner. Granskning av material och läromedel kan exempelvis hänföras till en liberalfeministisk tradition. I vissa projekt framgår inte att könsmaktsordningen är problematisk eller att det manliga är norm för vad som uppfattas som ”normalt” och överordnat, något som också kan hänföras till ett liberalfeministiskt tänkande.

De projekt som beskrivits ovan som alltså inte innehåller ett könsmaktperspektiv, utan som utgår från att omforma ojämställda yttre förhållanden genom att förändra pojkars och flickors olika sidor och genom att bemöta pojkar och flickor lika kan hänföras till en liberalfeministisk inriktning. Liberalfeministerna hävdar att vi saknar kompetens och okunskapen är en stark orsak till varför könsdiskriminering förekommer. Därför förordar de medvetandehöjning genom kompetensutvecklande insatser, men också att riva hinder för förändring genom till exempel att stifta lagar.

De projekt som beskrivs eftersträva radikala förändringar av maktrelationer mellan könen kan hänföras till radikalfeministisk inriktning. Till exempel kan förslag på undervisning i flick- och pojkgrupper hänföras till en radikalfeministisk tradition. Även projekt som stärker flickors självförtroende har beskrivits i denna rapport.

Eftersom radikalfeministerna hänför könsdiskrimineringen i samhälle, skola och utbildning till patriarkala krafter och manlig dominans så finns den på alla nivåer. Det är alltså inte bara pedagogernas ansvar att förändra dessa villkor utan i själva verket måste hela samhället ”omskolas”.

Poststrukturalistiska traditioner framskyntar i projekt som syftar till att öka medvetenheten och som strävar efter tillägnet av ett kritiskt förhållningssätt. Det finns inga enkla lösningar som gäller för alla problem utan det är den specifika situationen som får avgöra vilka åtgärder som ska genomföras. Men för att kunna bedöma de enskilda situationerna måste vi tillägna oss kunskap även i enlighet med denna tradition.

De projekt som beskriver specifika insatser i den egna klassen utifrån en analys av praktiken för att kunna avgöra vilka åtgärder som är mest lämpliga, kan hänföras till poststrukturalistisk tradition. Detta finns bland annat som en grundläggande syn vad gäller framtagandet av likabehandlingsplanen, något som skulle behöva stärkas ytterligare. Den poststrukturalistiska traditionen tar hänsyn till flera identitetsordningar som förutom kön även omfattar till exempel klass, etnicitet och ålder. Det synsätt som utmärker poststrukturalism är just att ingenting kan sägas vara statistiskt när det

gäller jämställdhetsarbete. Tvärtom beror den specifika situationen på vilken betydelse kön kan tillmätas vid just det tillfället. Det varierar med de variabler som ytterligare beskriver situationen i fråga.

På det sättet blir den pedagogiska förståelsen av könsdiskriminering annorlunda inom ramen för denna ansats. Poststrukturalister fokuserar orättvisor i undervisningen och granskar diskursens funktion som en normaliserande process där kunskap och makt hör ihop. Det innebär vidare att en motdiskurs måste formuleras genom att hos studenterna främja en kritisk medvetenhet om deras egna positioner i utbildningssystemet.

De projektbeskrivningar och insatser som beskrivits i denna rapport har alltså olika syften och mål. Några som inte direkt ser könsordningen vara problematisk och som i stället syftar till att förändra pojkars och flickors olika sidor, kan hänföras till en liberalfeministisk tradition. Några projekt är mer radikala. De utgår från att könsdiskrimineringen finns på alla nivåer i samhället och att den uppehålls av patriarkala krafter och manlig dominans. Den post-strukturalistiska traditionen, slutligen, tar hänsyn till flera identitetsordningar än kön. Även klass, ålder och etnicitet får betydelse när företeelser som skall ändras skall beskrivas och analyseras. De fokuserar också orättvisor i undervisningen.

Läroutbildningens betydelse

En fråga som måste ställas är hur länge läroutbildningarna ska fortsätta ignorera det kunskapsbehov som blivande och verksamma lärare har i dessa frågor. Enligt en utbildningsledare inom en av landets läroutbildningar som uttalade sig om nödvändigheten av att skapa specifika kurser i exempelvis värdegrund för våra blivande lärare blev svaret: Värdegrunden ska gå studenterna obemärkt förbi! Detta till synes obegripliga svar betyder att inga specifika kurser behöver tillskapas utan värdegrunden ska genomsyra hela utbildningen genom att lärarna förhåller sig värdegrundat.

I en av Vetenskapsrådet finansierad studie som jag genomfört framkom att studenterna inte kände till om de hade lärt sig vad värdegrund var för något. Den undervisning som de förväntades ha tagit del av gick dem alltså obemärkt förbi.

Det var lika illa med genus, jämställdhet och demokratifrågor. Tillhör inte dessa områden viktiga kunskapsområden som våra

blivande lärare måste få möjlighet att tillägna sig i sin utbildning? Margareta Havung (2006) påpekar efter en genomgång av 23 lärarutbildningars kursplaner samt intervjuer av lärare att genus- och jämställdhetsfrågor är eftersatta ämnen inom lärarutbildningen. Undervisningen är oftast beroende av eldsjälarna och det är ett område som många fortfarande tillåter sig att skämta om. Detsamma gäller kunskapsområdena som värdegrund och demokrati (Frånberg 2004; 2006).

Högskoleverket (HSV) har kritiserat landets lärarutbildningar intensivt för att det allmänna utbildningsområdet (AUO) är alltför diffust. Det finns tyvärr inga större förutsättningar för att tydligheten ska bli större i det nya förslaget om lärarutbildning. Samma vaga definitioner och förhoppningar om integration, föreligger.

Den nya lärarutbildningen omfattar en *utbildningsvetenskaplig kärna* som inte specifikt beaktar genus eller jämställdhet. Däremot benämns sociala relationer och konflikthantering som viktiga områden.³²

I sammanfattningen av propositionen står följande att läsa om den utbildningsvetenskapliga kärnan:

Viktiga kunskaper för lärare och förskollärare, som exempelvis skolans värdegrund, sociala relationer, konflikthantering, ledarskap och läroplansteori, bör utgöra en utbildningsvetenskaplig kärna. De olika områdena inom den utbildningsvetenskapliga kärnan bör ges tillämpningar som ligger nära eller inom kommande yrkesutövning för respektive studentgrupp. Den utbildningsvetenskapliga kärnan bör omfatta 60 högskolepoäng i alla inriktningar inom lärar- och förskollärarytbildningarna. Den utbildningsvetenskapliga kärnan ersätter det så kallade allmänna utbildningsområdet i dagens lärarexamen (s. 12).

I propositionen redovisas också remissinstansernas synpunkter. Flera remissinstanser anser att ytterligare områden än de som utredaren föreslår bör ses som obligatoriska moment i utbildningen. Regeringen bedömer att flertalet av de angelägna områden som dessa remissinstanser tar upp, exempelvis *jämställdhet*, tillgänglighet och rättigheter för elever med funktionsnedsättning, hållbar utveckling och sex- och samlevnad, *bör kunna rymmas inom den utbildningsvetenskapliga kärnan* liksom också generella kunskaper om de övriga områden som skolans värdegrund, så som den definieras i läroplanerna för skolväsendet, omfattar. Även principer, värderingar och metoder för hållbar utveckling bör kunna integreras i olika aspekter av utbildning och lärande. Den närmare bedömningen av

---

³² Bäst i klassen - en ny lärarutbildning . Prop. 2009/10:89.

vilka kurser, och innehållet i dessa, som bör ingå i den utbildningsvetenskapliga kärnan bör vara *de anordnande lärosätenas ansvar*. Det är där kompetens finns för att avgöra vad utbildningarna i detalj ska innehålla för att en student ska uppnå målen i examensbeskrivningen (s. 37).

Det finns alltså en risk att värdegrund och jämställdhet går samma öde till mötes som skedde under den tidigare AUO-undervisningen. Det blir upp till de enskilda lärosätena att se till att lärarna får den kompetens som erfordras för att kunna undervisa i 2000-talets skola. Jämställdhet nämns inte ens som begrepp!

I stället har betonas att lärarutbildningens undervisning ska genomsyras av fyra övergripande perspektiv. Dessa är:

- vetenskapligt och kritiskt förhållningssätt
- historiskt perspektiv
- internationellt perspektiv
- informations- och kommunikationsteknik (IT) som utbildningsresurs. (s. 67)

Det framgår i propositionen att samtliga fyra perspektiv är områden som behöver förstärkas i lärarutbildningen. Det *vetenskapliga och kritiska förhållningssättet* motverkar normativitet och innebär bland annat att de blivande lärarna ska känna till och kunna värdera olika pedagogiska metoder och teorier. De *historiska och internationella perspektiven* breddar de lärarstuderandes kunskaper i tid och rum, och motverkar ett snävt samtida och nationellt synsätt på skola och lärande. *IT som utbildningsresurs* är en helt nödvändig del av en lärarutbildning i fas med den digitala utvecklingen i samhälle och skolväsende.

Här hade ett genusperspektiv varit på sin plats!

I ett beslut i maj 2010 föreskrev regeringen en ändring i bilaga 2 till högskoleförordningen (2010:541). Regeringen slår fast att den utbildningsvetenskapliga kärnan ska bestå av:

- skolväsendets historia, organisation och villkor samt skolans/förskolans värdegrund, innefattande de grundläggande demokratiska värderingarna och de mänskliga rättigheterna,
- läroplansteori och didaktik,
- vetenskapsteori och forskningsmetodik,
- utveckling, lärande och specialpedagogik,
- sociala relationer, konflikthantering och ledarskap,
- bedömning och betygsättning³³, och
- utvärdering och utvecklingsarbete.

---

³³ Denna punkt gäller inte för förskolläraexamen – där målet istället lyder uppföljning och analys av lärande och utveckling.

VII. Slutsatser

I denna rapport har projekt, metoder och insatser för att främja jämställdhet, presenterats och analyserats. Drygt 50 kommuner och flera skolor har redovisat sitt arbete med jämställdhet och än flera har besvarat enkäterna. De exempel som beskrivits i rapporten visar på att olika slags metoder används, att arbetssätten i många fall fortfarande används och att arbetet med att skapa likabehandlingsplaner pågår intensivt i många skolor.

Samtidigt kan vi konstatera att variationen inte var så stor som väntat. Många redovisningar är påfallande lika, projekten har likartade syften och genomförs på liknande sätt. Många projekt involverar hela kommunen, medan andra endast engagerar ett eller några arbetslag. I många fall står och faller genomförandet på om de eldsjälarna som varit drivande och arbetat med stort engagemang, finns kvar på skolan.

Viktiga personer som nämns i flera projekt är de så kallade genuspedagogerna, som vissa skolor/kommuner anställt. Dessa genuspedagoger har särskilt ansvar att bedriva jämställdhetsarbete och utbildningar lokalt. När det råder besparingskrav tenderar de att "försvinna" från organisationen.

Utbildningsfrågor och kompetenshöjande insatser har varit vanligt förekommande i redovisningarna. Det är värt att notera att utbildningsbehoven är identifierade och att det krävs mer kompetens för att kunna arbeta jämställt. Jämställdhet är ett kunskapsområde och det handlar således inte enbart om att förändra attityder.

För att kunna förändra i grunden räcker det inte med att enbart kartlägga, identifiera och föreslå åtgärder. Men det är en god början på ett genomgripande och genomtänkt förändringsarbete.

Hur ska då ett lyckat förändringsarbete genomföras för att få effekter? Det tycks som om kunskap, kompetens och professionalitet är nyckelbegrepp som återkommer när frågor om jämställdhet väcks. Vidare måste god kunskap om den verklighet i vilken förändring ska ske föreligga. Här spelar kartläggningar en viktig roll.

Hur genomgripande ska ett förändringsarbete då vara för att ge goda effekter? Ska hela samhället förändras? Samhället "tillåter" att ojämställdhet finns och frågan är om inte förändring också måste ske på en strukturell nivå för att nå bestående effekter. Om enskilda individer ändrar attityder, vågar välja nya aktiviteter och utbildningar mer frimodigt, vad händer när dessa individer möter starka konservativa

strukturerar som tycks vilja bevara de maktordningar som faktiskt existerar? Kan enskilda individer då motstå de förväntningar om att återgå till det ”normala” som riktas mot dem? Maktstrukturer ändras inte i ett brådskande och de som innehar makt är obenäpna att lämna ifrån sig den för att exempelvis uppnå en jämnare resursfördelning.

De lärarstuderande jag tillfrågade i den ovan refererade undersökningen om värdegrund, tyckte att det var besvärande att undervisa om värdegrund när samhället utanför skolan var allt annat än värdegrundat (Frånberg, 2006). Det handlar i mångt och mycket om helt skilda världar. Eleverna skall lära sig att alla människor har lika värde men den bilden stämmer långt ifrån ute i samhället. Ja, inte ens i skolan.

Enligt min uppfattning måste lärare vara mycket kunniga i dessa frågor för att kunna bidra till förändringar som omfattas av de politiska ambitioner vi tycker är självklara idag. Den enda möjliga vägen torde vara att öka kvaliteten på lärarutbildningen! Det är dock ett långsiktigt mål. Lärarstuderande anser i stor utsträckning att lärarutbildningens kultur inte utmärks av öppenhet och tolerans. Många anser också att lärarna behandlar kvinnliga och manliga studenter olika och att de inte har något större inflytande över undervisningen (Frånberg, 2006).

På frågan om studenterna anser att kopplingen mellan teori och praktik varit bra, väljer många svarsalternativet: vet ej! De har alltså ingen uppfattning om detta, vilket förefaller märkligt.

På kort sikt behöver lärare vidareutbilda sig både pedagogiskt och genusvetenskapligt. Den pedagogiska kompetensen måste vara hög för att lärarna ska kunna avgöra vilka metoder som är lämpliga att använda i de grupper som undervisas här och nu! Denna kompetens utgörs av en hög medvetenhet om målen och syftet med en genusmedveten undervisning inom alla ämnen. Den utgörs också av goda kunskaper i genusteori. Den omfattar vidare ett vetenskapligt förhållningssätt som ger förmågan att analysera och bedöma lämpliga sätt att närma sig denna viktiga uppgift.

VIII. Rekommendationer

Utbildning

I ett långsiktigt perspektiv bör lärarutbildningen erbjuda kurser i genusteori och förändringsarbete. I den proposition som föreligger den nya lärarutbildningen nämns begreppet jämställdhet 14 gånger och då oftast i relation till rekrytering av manliga lärarstuderande. Huruvida en ökning av manliga lärare också ökar jämställdheten inom utbildningen är tveksamt. Det kanske höjer läraryrkets status, men ger knappast mer kunskaper i genusteori.

I ett kortsiktigt perspektiv måste lärare ändå aktivt ta sig an jämställdhetsarbetet. Vilka förutsättningar och möjligheter har skolan när det gäller förändringsarbete inom jämställdhetsområdet? Om vi vill bryta traditionella könsmonster måste genomgripande och långsiktiga förändringar genomföras. Det hjälper inte med punktinsatser eller kortsiktiga projekt.

Om inte lärarutbildningen erbjuder gedigna kunskaper om genusteori för att lärarna skall kunna bidra till att öka jämställdheten i skolan, måste de erbjudas kompetensutveckling på annat sätt. De genuspedagoger som utbildades tidigare under 2000-talet erhöll en kurs som omfattade 15 hp. Eftersom den också innehöll praktiska tillämpningar för förändringsarbete blev pedagogerna väl rustade för att ta itu med utvecklingsarbete när de kom tillbaka till sina arbetsplatser. En kurs om 15 hp tar en halv termin att fullfölja om lärarna studerar på heltid. Den kan med fördel ges under en hel termin om lärarna föredrar att studera med halvfart. Det rör sig alltså inte om mycket tid. Det visade sig dock vara svårt för de mindre kommunerna att skicka en lärare till utbildningen på grund av problem med att rekrytera vikarier. Detta hinder måste undanröjas.

Ett annat nog så viktigt kompetensutvecklingsområde är att inbegripa ett jämställdhetsperspektiv även i ämnesundervisningen. För att det ska få någon effekt, måste ett sådant perspektiv utvecklas

medvetet och inkluderas inom respektive disciplin vid våra lärosäten. De didaktiska frågorna måste också genomsyras av ett jämställdhetsperspektiv inom respektive ämne. På det sättet kommer skolundervisningen i sin helhet att också inrymma ett jämställdhetsperspektiv. Det innebär dels kontinuitet men också hållbarhet för jämställdhetsarbetet i skolan. Det innebär vidare att riskerna för att de kortsiktiga insatserna i form av tidsmässigt avgränsade projekt, reduceras.

Modell för jämställdhetsarbete

Det finns olika modeller för att praktiskt arbeta med jämställdhet i skolan. De flesta utgår ifrån en *kartläggning* eller nulägesbeskrivning av hur skolans verksamhet faktiskt ser ut. Vilka brister kan vi identifiera? Vilka styrkor har vi? De redskap som används är exempelvis videoinspelningar, observationer, enkäter, intervjuer eller swotanalyser för att kunna beskriva verksamheten så noggrant som möjligt.

En *analys* av kartläggningen bör genomföras för att ge svar på frågor om vad som egentligen skall förändras. Har specifika könsmonster identifierats? Bemöts flickor och pojkar på olika sätt? Vilka förväntningar på beteenden har vi på flickor och pojkar? Utgår undervisningen i olika ämnen från ett jämställdhetsperspektiv och är ämnesstoffet i sig jämställt? Om inte hur påverkar det i så fall elevernas lärande? Hur påverkas elevernas identitetsutveckling?

Frågorna bör besvaras med stöd av genusteori. Att *inhämta kunskap* om jämställdhet, genusteori och vad en förändring medför för verksamheten, är en fas som inte bör förbigås.

Sedan följer *planering* av vilka insatser och åtgärder som måste vidtas för förändring i jämställd riktning. De mål som skall nås måste konkretiseras och vara utvärderingsbara. I annat fall finns det risk för att tolkningsutrymmet blir alltför stort eller att personalen inte riktigt vet vilka mått och steg som skall iscensättas. Se exempelvis Eva-Karin Wedins Jämställdhetsarbete i förskola och skola. Wedin är utbildad genuspedagog och har lång erfarenhet av läraryrket.

Efter förslagsvis ett år skall planen *utvärderas* och följas upp. Har de konkreta målen uppnåtts? Hur ska vi gå vidare för att försäkra oss om att de tidigare inlärdade beteendena kan förkastas och de nya beteendena permanentas? Vilka åtgärder måste vi genomföra för att kunna fortsätta på den inslagna vägen?

Förändringsarbete möter ofta motstånd. Inom detta fält finns en maktdimension som kanske blir synlig om relationerna förändras. Det är viktigt att känna till.

Praktiska exempel på några jämställdhetsarbeten

Flera skolor och kommuner har redovisat mer omfattande insatser. I detta avsnitt vill jag nämna några som är möjliga att ta del av via hemsidor och de kontaktpersoner som anges.

1) Malmö stad har redovisat en gedigen satsning om *Genus och jämställdhet i förskola och skola*. Satsningen har också utvärderats av Johan Söderman och Camilla Löf.

Kontaktperson: Anneli Philipson

www.malmo.se/Kommun--politik/Sa-arbetar-vi-med/Sa-arbetar-vi-med.../Folkhalsa/Hallbar-jamstalldhet/Jamstalldhetsintegrering.html

2) Ett annat avslutat projekt *Genväg* redovisas utförligt med hjälp av bland annat ett läromedel, *Genvägsboken*, som beskriver en metod för ett hållbart förändringsarbete. Projektägare är Fyrbodals Kommunalförbund. Projektledare är Inger Schalander.

På projektets hemsida presenteras denna insats.

www.fyrbodals.se/page/610/genvag.htm

3) Ett tredje exempel rör så kallad *Jämställdhetsintegrering* i Växjöskolor och omsorgsförvaltning. Projektet inleddes med att inventera och analysera verksamheten och att utbilda alla chefer och 38 jämställdhetspiloter. Syftet var att långsiktigt förändra värderingar och förhållningssätt hos personal som möter barn och ungdomar i år 1–16 verksamheterna. Genom denna satsning kan de nu bredda utbildningsinsatserna till att omfatta samtliga 2 400 anställda och dessutom möta barnens föräldrar där de tillsammans med personalen får kunskap om hur kön skapas. Den projektfråga som formulerades lyder: ”Ger vi alla barn och ungdomar lika förutsättningar i vår verksamhet oavsett kön?” Den frågan ska alla kunna svara ja på sedan projektet genomförts. Det som lyfts fram i projektet är medvetenheten om så kallade Nyckeltal. De är viktiga och därför tas de kontinuerligt fram, följs upp och analyseras.

Den viktigaste framgångsfaktorn i denna satsning uppges vara att den politiska ledningen tog beslut om jämställdhetsarbetet och att hela förvaltningsledningen står som ytterst ansvarig för projektarbetet. En annan viktig faktor är att det är rektor som har ansvaret för att arbetet hålls igång på varje enhet, att nämnd och förvaltningsledning kontinuerligt efterfrågar resultat från verksamheten och att rektorerna har fått underteckna ett kontrakt för att få de särskilt riktade resurserna. Till projektet allokerades medel om 2,8 miljoner från Sveriges Kommuner och Landsting.

På Sveriges Kommuner och Landsting:s webbplats beskrivs insatserna för hållbar jämställdhet:

www.skl.se/web/Om_programmet.aspx

Projektet har utvärderats av Susann Swärd och Sven Bertil Falkbacken
FoU-skrift 2009:3

4) I Lund har 24 projekt inom olika områden redovisats. De berör *Demokrati och ömsesidig respekt i förskola, grundskola och gymnasieskola*. Projektet avrapporterades år 2008 och utgör ett brett utbildningspolitiskt program för Lunds kommun. Redovisningen kan laddas ner på denna webbadress:

www.naturskolan.lund.se/.../Lunds_Kommun_pennan.pdf

I övrigt vill jag hänvisa till projektrapporter som skickats in till Skolverket, varifrån det är möjligt att ta del av den redovisade dokumentationen av olika jämställdhetsprojekt.

Referenser

- Ahlberg, Kristina. 2004. *Finns SYNVÄNDOR? Universitetsstudenter berättelser om kvalitativa förändringar av sätt att erfara situationers mening under utbildningspraktik*. Doktorsavhandling, Göteborgs universitet.
- Andersson, Christina. 1995. *Marias barn: om ungdomars väg in i missbruk av alkohol och andra droger*. Stockholm: Sober i samarbete med Svenska skolläkarföreningen och Riksföreningen för skolhälsovård.
- Arevik, Sten & Hartzell, Ove. 2007. *Att göra tänkande synligt. En bok om begreppsbasead undervisning*. HLS Förlag.
- Berge, Britt-Marie. 2001. *Kunskap bryter könsmonster – Aktionsforskning är verktyget: Rapport från projektet Vidgade Vyer i Jämtlands län 1999–2001*. Umeå universitet, Samhällsvetenskaplig fakultet, Pedagogik.
- Bäst i klassen – en ny lärarutbildning*. Sammanfattning av regeringens proposition 2009/10:89. Regeringskansliet.
- Dahllöf, Urban. 1967. *Skoldifferentiering och undervisningsförlopp*. Göteborg Studies in Educational Science 2:1967. Almqvist & Wiksell.
- Dewey, John. 1916. *Democracy and Education*. The Macmillan Company.
- Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet*. Ds 2009:25.
- Dunkels, Elza, Frånberg, Gun-Marie & Hällgren, Camilla (2008) Young People and Contemporary Digital Arenas: Identity, Learning and Abusive Practices. I *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*, nr 3 - 4.
- Einarsson, Jan & Hultman, Tor G. 2001. *God morgon pojkar och flickor. Om språk och kön i skolan*. Studentlitteratur.
- Forsberg, Ulla. 1998. *Jämställdhetspedagogik – en sammanställning av aktionsforskningsprojekt*. Skolverket.
- Franke-Wikberg, Sigbritt & Lundgren, Ulf P. 1980. *Att värdera utbildning. En introduktion till pedagogisk utvärdering*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.

- Frånberg, Gun-Marie, 2003. *Mobbning i nordiska skolor. Kartläggning av forskning om och nationella åtgärder mot mobbning i nordiska skolor*. Nordiska Ministerrådet. Tema Nord.
- Frånberg, Gun-Marie, 2004. *Man måste börja med sig själv: värdegrunden i den nya lärarutbildningen*. Värdegrundscentrum, Umeå universitet.
- Frånberg, Gun-Marie. 2006. Lärarstudenters uppfattning om värdegrunden i lärarutbildningen. I *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*. Umeå universitet.
- Frånberg, Gun-Marie & Wrethander, Marie. 2009. Om det som görs mot mobbning – analys av åtta program. I *På tal om mobbning och det som görs*. Stockholm: Skolverket.
- Gens, Ingemar. 2002. *Från vagga till identitet*. Bokförlaget Seminarium.
- Goffman, Erving. 1970. *När människor möts: studier av det direkta samspelet mellan människor*. Stockholm: Bonniers.
- Havung, Margareta. 2006. Du som är kvinna – du kan väl ta det, det där om genus – Om jämställdhet och genus i nya lärarutbildningen. I *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*. Umeå universitet.
- Hedlin, Maria. 2006. *Jämställdhet – del av skolans värdegrund*. Liber.
- Hirdman, Yvonne. 1990. Genussystemet. I *Demokrati och makt i Sverige*. SOU 1990:44. Stockholm.
- Höök, Pia. 2001. *Stridspiloter i vida kjolar. Om ledarutveckling och jämställdhet*. Doktorsavhandling. Stockholm: EFI.
- Letherby, Gayle. 2003. *Feminist Research in Theory and Practice*. Buckingham: Open Univ. Press.
- Lewin, Kurt. 1958. *Group Decisions and Social Change*. New York.
- Lykke, Nina. 2009. *Genusforskning – en guide till feministisk teori, metodologi och skrift*. Liber.
- Mark, Eva. 2007. *Jämställdhetsarbetets teori och praktik*. Studentlitteratur.
- Nordberg, Marie. 2005. *Jämställdhetens spjutspets? Manliga arbetstagare i kvinnoyrken, jämställdhet, maskulinitet, femininet och heteronormativitet*. Avhandling, Göteborgs universitet.
- Regeringens proposition 2009/10:89. *Bäst i klassen – en ny lärarutbildning*.

- SOU 2009:64. *Flickor och pojkar i skolan hur jämställt är det?* Delbetänkande av DEJA – delegationen för jämställdhet i skolan.
- Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet* (Lpo 94). Skolverket.
- Läroplan för de frivilliga skolformerna* (Lpf 94). Skolverket.
- Diskrimineringslagen*. SFS 2008: 567.
- Wahlström, Kajsa. 2003. *Flickor, pojkar och pedagoger*. UR.
- Wedin, Eva-Karin. 2009. *Jämställdhetsarbete i förskola och skola*. Norstedts juridik.
- Weiner, Gaby. 1994. *Feminisms and Education*. Buckingham, Open University Press (reprinted 1995.)
- Wetterberg, Tomas. 2000. *Vill man ha jämställdhet? Slutrapport för projekt Män och jämställdhet*. Regeringskansliet: Fritzes.

Länkar

- <http://www.sweden.gov.se/sb/d/3267/a/61275>
- http://www.skl.se/web/Om_programmet.aspx
- <http://www.friends.se/>
- <http://www.birgittakimber.se/birgittakimber/extern/start.php>
- <http://www.elftesteget.se/>
- <http://www.eqverkstan.se/>
- www.jamombud.se/docs/Likabehandlingsplanen088.
- www.equalspace.org/Equal_Space_-_Magnus_Sj%C3%B6gren/DoingEquality.html

BILAGA

Till kommunens förvaltningschef för grundskolan respektive gymnasieskolan

Delegationen för jämställdhet i skolan (DEJA) och Sveriges Kommuner och Landsting skickar härmed gemensamt ut en enkät till kommunernas skolförvaltningar, med frågor som rör arbetet med jämställdhet i skolan. Länkar till enkäten finns i detta e-postmeddelande. DEJA har i uppdrag från regeringen att lyfta fram kunskap om jämställdhet och genus i skolan. Sveriges Kommuner och Landsting stödjer aktivt jämställdhetsarbetet i kommuner och landsting. Utgångspunkten för jämställdhetsarbetet i skolan är att alla elever ska få pröva och utveckla sina förmågor och intressen utan att hindras av traditionella könsroller. Vi vet att många kommuner och enskilda medarbetare arbetar med olika strategier, metoder och särskilda insatser för att öka jämställdheten både i grundskolan och i gymnasieskolan. DEJA vill samla in information om det arbete som bedrivs i syfte att främja jämställdhet i skolorna, för att därefter kunna sammanställa och beskriva jämställdhetsarbetet. Även Sveriges Kommuner och Landsting har intresse av att få en överblick över de insatser som bedrivs för att främja jämställdheten i skolorna runt om i landet.

I detta e-postmeddelande finns två länkar: Den första länken leder till en enkät som riktas till dig som är chef för den förvaltning i kommunen som ansvarar för grundskolan respektive gymnasieskolan. Den andra länken leder till en enkät som ska besvaras av en eller flera personer som har särskild insyn i särskilda insatser eller metoder för att öka jämställdheten i skolan, exempelvis skolledare, lärare eller genuspedagoger. Tanken är att du som är förvaltningschef via bifogad länk ska besvara den första enkäten, och överlämna länken till den andra enkäten till de personer som du tror är lämpliga att svara på den. Vi är intresserade av att få kännedom om allt från strategier och insatser rörande jämställdhet som rör hela kommunens eller skolförvaltningens arbete, till mera avgränsade insatser på enskilda skolor.

Om du som förvaltningschef gör bedömningen att det inte görs några särskilda insatser i syfte att främja jämställdheten inom er förvaltning eller i de grundskolor och gymnasieskolor ni ansvarar för, så behöver ni inte besvara enkäten! Givetvis går det även bra att endast besvara en av de två enkäterna. Docent Gun-Marie Frånberg vid Umeå universitet svarar för sammanställningen och bearbetningen av enkätsvaren.

Det är vår förhoppning att ni vill besvara bifogade enkät senast onsdagen den 31 januari!

Med vänlig hälsning

Anna Ekström

Per-Arne Andersson

DEJA – Delegationen för jämställdhet i skolan
Sveriges Kommuner och Landsting

Kontaktuppgifter och länkar till enkäterna

Skicka eventuell dokumentation om de särskilda insatserna för att främja jämställdhet i skolan via e-post till Dag Österlund. Dag svarar även på frågor om enkäten.

e-post: dag.osterlund@educ.umu.se. telefon: 090-7865989

Länk till enkät som besvaras av kommunens förvaltningschef för grundskolan respektive gymnasieskolan:

www.educ.umu.se/enkat/index.php?sid=83453&lang=sv

Länk till enkät som besvaras av den som får enkäten vidarebefordrad av förvaltningschefen:

www.educ.umu.se/enkat/index.php?sid=92787&lang=sv

Svar önskas senast onsdagen den 31 januari!

Tack för din medverkan!

Statens offentliga utredningar 2010

Kronologisk förteckning

1. Lätt att göra rätt – om förmedling av brottskadestånd. Ju.
2. Ett samlat insolvensförfarande – förslag till ny lag. Ju.
3. Metria – förutsättningar för att ombilda division Metria vid Lantmäteriet till ett statligt ägt aktiebolag. M.
4. Allmänna handlingar i elektronisk form – offentlighet och integritet. Ju.
5. Skolgång för alla barn. U.
6. Kunskapslägesrapport på kärnavfallsområdet 2010 – utmaningar för slutförvarsprogrammet. M.
7. Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målinriktat arbete på tre samhällsområden. IJ.
8. En myndighet för havs- och vattenmiljö. M.
9. Den framtida organisationen för vissa fiskefrågor. Jo.
10. Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. U.
11. Spela samman – en ny modell för statens stöd till regional kulturverksamhet. Ku.
12. I samspel med musiklivet – en ny nationell plattform för musiken. Ku.
13. Upphandling på försvars- och säkerhetsområdet. Fi.
14. Partsinsyn enligt rättegångsbalken. Ju.
15. Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp. Ju.
16. Sverige för nyanlända. Värden, välfärdsstat, vardagsliv. IJ.
17. Prissatt vatten? M.
18. En reformerad budgetlag. Fi.
19. Lärling – en bro mellan skola och arbetsliv. U.
20. Så enkelt som möjligt för så många som möjligt – från strategi till handling för e-förvaltning. Fi.
21. Bättre marknad för tjänstehundar. Jo.
22. Krigets Lagar – centrala dokument om folkrätten under väpnad konflikt, neutralitet, ockupation och fredsinsatser. Fö.
23. Tredje sjösäkerhetspaketet. Klassdirektivet, Klassförordningen, Olycksutredningsdirektivet, IMO:s olycksutredningskod. N.
24. Avtalad upphovsrätt. Ju.
25. Viss översyn av verksamhet och organisation på informationssäkerhetsområdet. Fö.
26. Flyttningsbidrag och unionsrätten. A.
27. Gemensamt ansvar och gränsöverstigande samarbete inom transportforskningen. N.
28. Vändpunkt Sverige – ett ökat intresse för matematik, naturvetenskap, teknik och IKT. U.
29. En ny förvaltningslag. Ju.
30. Tredje inre marknadspaketet för el och naturgas. Fortsatt europeisk harmonisering. N.
31. Första hjälpen i psykisk hälsa. S.
32. Utrikesförvaltning i världsklass. En mer flexibel utrikesrepresentation. UD.
33. Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. U.
34. På väg mot en ny roll – överväganden och förslag om Riksutställningar. Ku.
35. Kunskap som befrielse? En metanalys av svensk forskning om jämställdhet och skola 1969–2009. U.
36. Svensk forskning om jämställdhet och skola. En bibliografi. U.
37. Sverige för nyanlända utanför flyktingmottagandet. IJ.
38. Muttbrott. Ju.
39. Ny ordning för nationella vaccinationsprogram. S.

40. Cirkulär migration och utveckling – kartläggning av cirkulära rörelsemönster och diskussion om hur migrationens utvecklingspotential kan främjas. Ju.
41. Kompensationstillägg – om ersättning vid försenade utbetalningar. S.
42. Med fiskevård i fokus – en ny fiskevårdslag. Jo.
43. Förundersökningsbegränsning. Ju.
44. Mål och medel – särskilda åtgärder för vissa måltyper i domstol. Ju.
45. Händelseanalyser vid självmord inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Förslag till ny lag. S.
46. Utländsk näringsverksamhet i Sverige. En översyn av lagstiftningen om utländska filialer i ett EU-perspektiv. N.
47. Alkoholkonsumtion, alkoholproblem och sjukfrånvaro – vilka är sambanden? En systematisk litteraturöversikt. S.
48. Multipla hälsoproblem bland personer över 60 år. En systematisk litteraturöversikt om förekomst, konsekvenser och vård. S.
49. Förbud mot köp av sexuell tjänst. En utvärdering 1999–2008. Ju.
50. Försvarsmaktens helikopterresurser. Fö.
51. Könsskillnader i skolprestationer – idéer om orsaker. U.
52. Biologiska faktorer och könsskillnader i skolresultat. Ett diskussionsunderlag för Delegationen för jämställdhet i skolans arbete för analys av bakgrunden till pojkars sämre skolprestationer jämfört med flickors. U.
53. Pojkar och skolan: Ett bakgrundsdokument om "pojkkrisen". Översättning på svenska av engelsk rapport: Boys and School: A Background Paper on the "Boy Crisis". + Engelsk rapport. U.
54. Förbättrad återbetalning av studielån. U.
55. Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. IJ.
56. Innovationsupphandling. N.
57. Effektivare planering av vägar och järnvägar. N.
58. Rehabiliteringsrådets delbetänkande. S.
59. Underhållsskyldighet i internationella situationer – Underhållsförordningen, 2007 års Haagkonvention och 2007 års Haagprotokoll + Bilagedel. Ju.
60. Ett utvidgat skydd mot åldersdiskriminering. IJ.
61. Driftskompatibilitet och enheter som ansvarar för underhåll inom EU:s järnvägssystem. N.
62. Så enkelt som möjligt för så många som möjligt. Under konstruktion – framtidens e-förvaltning. Fi.
63. EU:s direktiv om sanktioner mot arbetsgivare. Ju.
64. "Se de tidiga tecknen" – forskare reflekterar över sju berättelser från förskola och skola. U.
65. Kompetens och ansvar. S.
66. Barns perspektiv på jämställdhet i skola. En kunskapsöversikt. U.
67. I rättan tid? Om ålder och skolstart. U.
68. Ny yttrandefrihetsgrundlag? Yttrandefrihetskommittén presenterar tre modeller. Ju.
69. Förbättrad vinterberedskap inom järnvägen. N.
70. Ny struktur för skydd av mänskliga rättigheter. + Bilagor + Lättläst + Daisy. IJ.
71. Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag. Ju.
72. Folk rätt i väpnad konflikt – svensk tolkning och tillämpning. + Bilaga 7, Svensk manual i humanitär rätt m.m. Fö.
73. Svensk sjöfarts konkurrensförutsättningar. N.
74. Mer innovation ur transportforskning. N.
75. Gymnasial lärlingsutbildning – utbildning för jobb. Erfarenheter efter två års försök med lärlingsutbildning. U.
76. Transportstyrelsens databaser på vägtrafikområdet – integritet och effektivitet. N.
77. Sammanläggningar av landsting – övergångsstyre och utjämning. Fi.
78. Fondverksamhet över gränserna. Genomförande av UCITS IV-direktivet. Fi.
79. Pojkars och flickors psykiska hälsa i skolan: en kunskapsöversikt. U.
80. Skolan och ungdomars psykosociala hälsa. U.
81. En ny biobankslag. S.
82. Trafikverket ICT. N.

83. Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt.
Jämställdhetsarbete i skolan. U.

Statens offentliga utredningar 2010

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

- Lätt att göra rätt
– om förmedling av brottsskadestånd. [1]
- Ett samlat insolvensförfarande – förslag till ny lag. [2]
- Allmänna handlingar i elektronisk form
– offentlighet och integritet. [4]
- Partsinsyn enligt rättegångsbalken. [14]
- Kriminella grupperingar – motverka rekrytering och underlätta avhopp. [15]
- Avtalad upphovsrätt. [24]
- En ny förvaltningslag. [29]
- Mutbrott. (38)
- Cirkulär migration och utveckling
– kartläggning av cirkulära rörelsemönster och diskussion om hur migrationens utvecklingspotential kan främjas. [40]
- Förundersökningsbegränsning. [43]
- Mål och medel – särskilda åtgärder för vissa måltyper i domstol. [44]
- Förbud mot köp av sexuell tjänst. En utvärdering 1999–2008. [49]
- Underhållsskyldighet i internationella situationer – Underhållsförordningen, 2007 års Haagkonvention och 2007 års Haagprotokoll + Bilagedel. [59]
- EU:s direktiv om sanktioner mot arbetsgivare. [63]
- Ny yttrandefrihetsgrundlag? Yttrandefrihetskommittén presenterar tre modeller. [68]
- Sexualbrottslagstiftningen – utvärdering och reformförslag. [71]

Utrikesdepartementet

- Utrikesförvaltning i världsklass. En mer flexibel utrikesrepresentation. [32]

Försvarsdepartementet

- Krigets Lagar – centrala dokument om folkrätten under väpnad konflikt, neutralitet, ockupation och fredsinsatser. [22]

- Viss översyn av verksamhet och organisation på informationssäkerhetsområdet. [25]
- Försvarsmaktens helikopterresurser. [50]
- Folkrätt i väpnad konflikt – svensk tolkning och tillämpning. + Bilaga 7, Svensk manual i humanitär rätt m.m. [72]

Socialdepartementet

- Första hjälpen i psykisk hälsa. [31]
- Ny ordning för nationella vaccinationsprogram. [39]
- Kompensationstillägg – om ersättning vid försenade utbetalningar. [41]
- Händelseanalyser vid självmord inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Förslag till ny lag. [45]
- Alkoholkonsumtion, alkoholproblem och sjukfrånvaro – vilka är sambanden? En systematisk litteraturöversikt. [47]
- Multipla hälsoproblem bland personer över 60 år. En systematisk litteraturöversikt om förekomst, konsekvenser och vård. [48]
- Rehabiliteringsrådets delbetänkande. [58]
- Kompetens och ansvar. [65]
- En ny biobankslag. [81]

Finansdepartementet

- Upphandling på försvars- och säkerhetsområdet. [13]
- En reformerad budgetlag. [18]
- Så enkelt som möjligt för så många som möjligt – från strategi till handling för e-förvaltning. [20]
- Så enkelt som möjligt för så många som möjligt. Under konstruktion – framtidens e-förvaltning. [62]
- Sammanläggningar av landsting – övergångsstyre och utjämning. [77]
- Fondverksamhet över gränserna. Genomförande av UCITS IV-direktivet. [78]

Utbildningsdepartementet

- Skolgång för alla barn. [5]
- Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i historia. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. [10]
- Lärling – en bro mellan skola och arbetsliv. [19]
- Vändpunkt Sverige – ett ökat intresse för matematik, naturvetenskap, teknik och IKT. [28]
- Kvinnor, män och jämställdhet i läromedel i samhällskunskap. En granskning på uppdrag av Delegationen för jämställdhet i skolan. [33]
- Kunskap som befrielse? En metaanalys av svensk forskning om jämställdhet och skola 1969–2009. [35]
- Svensk forskning om jämställdhet och skola. En bibliografi. [36]
- Könsskillnader i skolprestationer – idéer om orsaker. [51]
- Biologiska faktorer och könsskillnader i skolresultat. Ett diskussionsunderlag för Delegationen för jämställdhet i skolans arbete för analys av bakgrunden till pojkars sämre skolprestationer jämfört med flickors. [52]
- Pojkar och skolan: Ett bakgrundsdokument om pojkkrisen. Översättning på svenska av engelsk rapport: Boys and School: A Backgroundpaper on the "Boy Crisis". + Engelsk rapport. [53]
- Förbättrad återbetalning av studieskulder. [54]
- "Se de tidiga tecknen"
– forskare reflekterar över sju berättelser från förskola och skola. [64]
- Barns perspektiv på jämställdhet i skola. En kunskapsöversikt. [66]
- I rättan tid? Om ålder och skolstart. [67]
- Gymnasial lärlingsutbildning
– utbildning för jobb. Erfarenheter efter två års försök med lärlingsutbildning. [75]
- Pojkars och flickors psykiska hälsa i skolan: en kunskapsöversikt. [79]
- Skolan och ungdomars psykosociala hälsa. [80]
- Att bli medveten och förändra sitt förhållningssätt. Jämställdhetsarbete i skolan. [83]

Jordbruksdepartementet

- Den framtida organisationen för vissa fiskefrågor. [9]

- Bättre marknad för tjänstehundar. [21]
- Med fiskevård i fokus – en ny fiskevårdslag. [42]

Miljödepartementet

- Metria – förutsättningar för att ombilda division Metria vid Lantmäteriet till ett statligt ägt aktiebolag. [3]
- Kunskapslägesrapport på kärnavfallsområdet 2010 – utmaningar för slutförvarsprogrammet. [6]
- En myndighet för havs- och vattenmiljö. [8]
- Prissatt vatten? [17]

Näringsdepartementet

- Tredje sjösäkerhetspaketet. Klassdirektivet, Klassförordningen, Olycksutredningsdirektivet, IMO:s olycksutredningskod. [23]
- Gemensamt ansvar och gränsöverstigande samarbete inom transportforskningen. [27]
- Tredje inre marknadspaketet för el och naturgas. Fortsatt europeisk harmonisering. [30]
- Utländsk näringsverksamhet i Sverige. En översyn av lagstiftningen om utländska filialer i ett EU-perspektiv. [46]
- Innovationsupphandling. [56]
- Effektivare planering av vägar och järnvägar. [57]
- Driftskompatibilitet och enheter som ansvarar för underhåll inom EU:s järnvägssystem. [61]
- Förbättrad vinterberedskap inom järnvägen. [69]
- Svensk sjöfarts konkurrensförutsättningar [73]
- Mer innovation ur transportforskning. [74]
- Transportstyrelsens databaser på vägtrafikområdet – integritet och effektivitet. [76]
- Trafikverket ICT. [82]

Integrations- och jämställdhetsdepartementet

- Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målriktat arbete på tre samhällsområden. [7]
- Sverige för nyanlända. Värden, välfärdsstat, vardagsliv. [16]
- Sverige för nyanlända utanför flyktingmottandet. [37]
- Romers rätt – en strategi för romer i Sverige. [55]

Ett utvidgat skydd mot åldersdiskriminering.
[60]

Ny struktur för skydd av mänskliga rättigheter. + Bilagor + Lättläst + Daisy. [70]

Kulturdepartementet

Spela samman – en ny modell för statens stöd till regional kulturverksamhet. [11]

I samspel med musiklivet – en ny nationell plattform för musiken. [12]

På väg mot en ny roll – överväganden och förslag om Riksutställningar. [34]

Arbetsmarknadsdepartementet

Flyttningsbidrag och unionsrätten. [26]